

MURÁNY TÖRTÉNETI SZEREPE A KEZDETEKTŐL A 17. SZÁZADIG

Egy vár esetében a gazdaság-, kormányzat-, társadalom-, és hadtörténet együttes vizsgálata nem bevett módszere a magyar történettudománynak. Ennek természetesen legfőbb oka a forrásadottságban keresendő: kijelenthető, hogy csak különlegesen szerencsés esetben lehetséges ezeknek a területeknek egyidejű érdemleges vizsgálata. Amikor történész-levéltárosként doktori disszertációm megírására készültem, azt vettem sorra, hogy Murány esetében mennyire lehetséges, hogy mindezek vizsgálata újfajta eredményeket hozhat a végvárrendszer megismerésében. Murány gazdag forrásadottsága a 16. század második felében a hasonló helyzetű más várakhoz képest jobb lehetőséget ígért erre. Az időszak azért is fontos, mert a végvárrendszer kiépülése szempontjából ekkor zajlottak a legjelentősebb események.

Jelen közlemény egy rövid áttekintés kíván lenni, amely részben a kutatási módszereket bemutatva, de a jegyzetapparátustól eltekintve, röviden ismerteti annak a kutatásnak az eredményét, amely teljes egészében 2007-ben könyv formában is megjelenik.

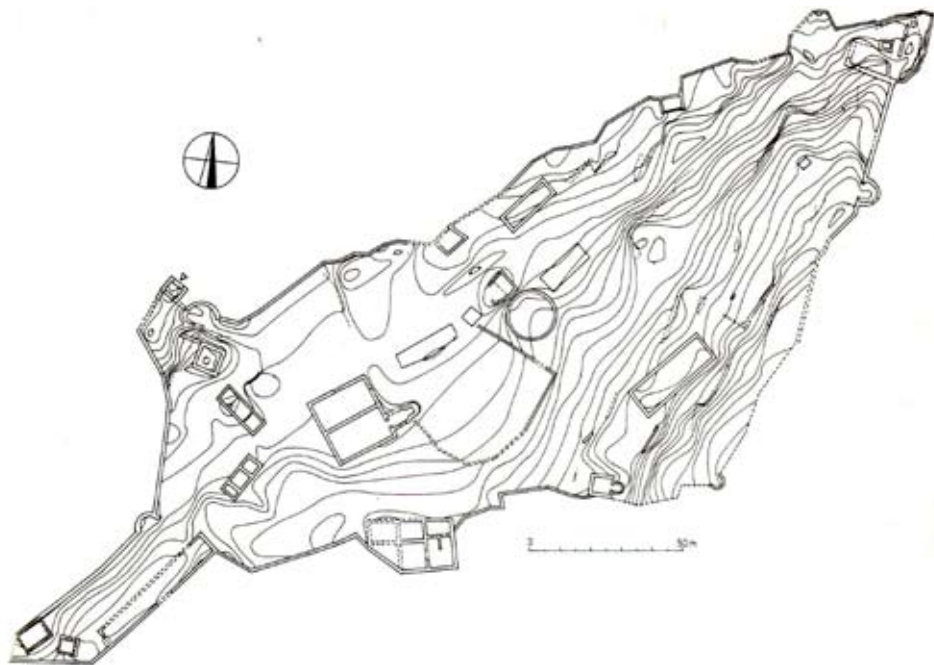
*

„Murány” (Muraň, Szlovákia), ma a romokban álló vár alatti község, eredetileg a várat jelentette, majd a vár alatti községet, amely később Murányalja elnevezést kapta. A magyar Murány helynév a szlovák Muráň-ból alakult ki, a szlovák névalak pedig a német „Maurer” (német = fal), amelynek eredete a várhegy kőfalhoz hasonló szikláiból vezethető le. A vár Gömör vármegye északi részén, a Jolsva (Murányi) patak völgyében, a Cigánka nevű hegy csúcsán található.¹ A vár kb. 300 méter hosszán és száz méter szélesen, északkelet-délnyugat irányban húzódik el a 935 méter magas hegycsúcson. Néhol maga csak a sziklafal is elegendő a vár védelmére, amely délkeleti irányban szinte függőlegesen zuhan alá a völgybe, de a vár szinte minden irányból megközelíthetetlen.

A természetföldrajzi környezet miatt a völgy alsó és felső része predestinálva volt arra, hogy egy egységbe, a jolsvai, illetve a murányi uradalomba legyen szervezve. Ez az átalakulás a 14. század közepe táján ment végbe: Murány a 15. század utolsó harmadától egyértelműen központi helyé vált.

Murányt, mint „Márton földjét”, Kövi határjárása alkalmával említik először. Amikor Jolsva 1243-ban királyi várbirtokként tűnik elénk a pelsőci határjárásban, egyetlen más Murány–völgyi települést sem említenek. 28 évvel később, 1271-ben azonban Jolsvát a hozzá tartozó murányi várral együtt adományozta el V. István Miklós országbírónak, 1299-ben pedig a már lerombolt murányi várat („cum castro desolato”) [Tornai] Tekus fiait át kellett adják a Balog nembeli Oth fia Herricus mesternek, tartozásuk fejében. Györffy György ezekből az Árpád-kori adatokból, valamint az 1321-ben kelt oklevélből időszakos megkülönböztetések nélkül azt a következtetést vonta le, hogy a váruradalom „a Jolsva patak felső völgyében, Jolsva és Murány vára körül” alakult ki.

¹ Murány Pozsonytól légvonalban kb. 225, Kassától kb. 100 km-re fekszik.

Murány alaprajza (Michal Slivka rajza)

(Michal Slivka–Adrián Vallašek: *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice, 1991. 169.)

Véleményem szerint a hely elnevezésének nyelvészeti magyarázata felveti annak a lehetőségét is, hogy a Murány név esetleg már csak a vár megépítése után keletkezett és valójában nem a várfalszerű sziklák alapján, hanem a völgyből is jól látható várfal alapján alakult ki. Erre a feltevésre az szolgálhat halvány bizonyítékkal, hogy az 1243. évi, a területet említő oklevél még nem Murányt nevezi meg ezen a helyen (bár a sziklák ekkor is látványosan magasodtak a terület felé), hanem „Márton-földjét”. Amikor először nevezik Muránynak a helyet, akkor már a várfalak is álltak.

A későbbi murányi uradalom területe 1271 előtt még két részre oszlott. Jolsvát a tőle északra elterülő részekkel a Vizesrétig (később ezen a helyen alakult ki Mokraluka település) a Záh-nem; ettől északra a Garamig a Rátoldok birtokolták. A déli részeket a Rátoldok a Záh javak elkobzása után, valamikor a 14. század közepén kapták adományba.

A murányi uradalmat 1321-ben a Rátold nembéli néhai Rolandus nádor fiai bírták, akik átadták a Sztoján neméből származó Helbrand fiainak, Helbrand és Éliás comesnek, soltészságba. A soltészszerződésből kiderül, hogy a várat az 1299-es állapotához képest még nem hozták helyre, tehát nem látott el fontos hadászati vagy birtokigazgatási feladatot. Az is kiderül, hogy a vár birtokosai tartották a vár újbóli megerősítésének terhetől.

Az 1321-től telepítésre kiadott murányi földön nyolc, névvel nevezett, zárt falu épült Nagyrőce mezővárossal mint közlekedési és vásárcsomóponttal, valamint Murány uradalmi központtal. A soltészek munkájának eredményeként háromféle településtípus alakult ki az uradalomban. A bányászatból élő Nagyrőce – ahol a soltészek leszármazottai is a székhelyüket tartották –, a vár (Murány) majorgazdálkodása miatt kialakult Murányhosszúrét, Kerekért (későbbi nevén Mokraluka) és Murányalja, és néhány te-

lepülésnek a leánytelepei, a lehota jellegű falvak: Muránylehota, Murányzdichava és Umralehota. Muránytól északra ekkor már/még nincs település.

Murány középkori említésével Luxemburgi Zsigmond egy 1435-ben kelt oklevelében találkozunk ismét, amikor az uralkodó a pelsőci Bebek családnak adta a füleki és jolsvai várakat és uradalmakat és a jolsvai várhoz tartozó murányi vámot.

A völgy legnagyobb települését, Jolsvát, a Záhok építették. A város szomszédságában, a patakparton található jolsvai várat pedig a Rátoldok emeltették, akik miután megszerezték ezt a területet, egész uradalmuk központjává Jolsvát tették meg, és az azt kezelő személyzetet Murányból ide költöztették; sőt a Rátoldok egyik, később jolsvainak nevezett ága is ide telepedett. Jolsva a 14. század közepétől átveszi mind Murány, mind Nagyrőce központi szerepét. Hamarosan városi és vásártartási kiváltságot is kapott.

Jolsva és Murány fejlődését jelentősen befolyásolta, hogy a husziták a 15. század közepén Murány várát elfoglalták és megerősítették. Kivonulásuk után Jolsváról Murányba települ a birtokigazgatási központ. Ez a középkori esemény véleményem szerint azt igazolja, hogy az uradalom birtoklása szempontjából lényeges, hogy Murányt ne hagyják erődítések és az azt őrző katonaság nélkül. Nyugalmasabb időkben a célszerűség a jolsvai uradalmi központ mellett szőlt, azonban az országot érő külső, huszita támadás bebonyosította, hogy Murány katonai birtoklása egyet jelent a völgy tényleges uralmával.

Murány vár középkori hadászati szerepe és jelentősége – a forrásadottság miatt korlátozott mértékben – a huszita harcok esetében vizsgálható. Ila Bálint azon a véleményen volt, hogy a várat IV. Béla építette a tatárjárást követő tervszerű várépítkezések során (amit szerinte az is igazol, hogy a vár magas fekvése jól illeszkedik a király „várépítő munkatervébe”), hadászati szerepe pedig az volt, hogy a völgyet, illetve a zólyomi és líptói részek felé lassan kialakuló átjáró utat védelmezze.² Az Árpád-korban nem ismerünk olyan forrást, amely a vár ostromáról említést tenne és nem is valószínű, hogy harci cselekmények központjába került volna. Ennek egyik oka az, hogy az ország északi határainak védelmében nem volt szerepe, így idegen csapatok támadásainak nem volt kitéve. Miután magánkézre került és vára még épségben volt, a feudális magánföldesúri villongásoknak azért nem volt célpontja, mert szinte lakatlan, ebből kifolyólag csekély értékű terület központjában feküdt. Egyes vélemények szerint a murányi várhegyre már 1440 körül husziták telepedtek le, akik valószínűleg sziklavárat építettek oda, amely 1461-ben még biztosan létezett. Ezt részben erősíti, részben gyengíti a Murányt említő kevés számú oklevél, amely ebben az időszakban született: 1438-ban és 1439-ben két-két, 1453-ban pedig egy oklevélben Murány esetében csak azt jegyzik meg, hogy vámmal rendelkezik, 1454-ben azonban már egyértelműen várat (fortalicium) említenek. Az 1461-es év előtt azonban nincs adatunk arra, hogy a husziták valójában megszállva tartották a várat. Egyetlen várostromról van közvetett bizonyítékunk. A vár kiváló védhetőségét felismerő husziták ugyanis megszállták Murányt, ezért királyi utasítására Szapolyai Istvánnak Murány alatt ostromvárat kellett építenie, s ehhez segítségül a király Lőcse városát rendelte a kapitány mellé.³ 1465-ben pedig Szapolyai Imre aki levélben tudatta Bártfával, hogy a vár alatt egy erődítményt kíván emelni.

Murányt már 1470-ben megszerezték Szapolyaiak, ami jól illeszkedik abba a stratégia-ába, amely egy a Tokajtól a Szepességig húzódó, többé-kevésbé összefüggő birtokkomple-

2 ILA, Gömör, II. 56–57.

3 HORVÁTH 2003. 945.

xumot eredményezett a család részére.⁴ Tornallyai János gömöri ispán, murányi és rákosi várkapitány 1523-ban Jolsván kelt, Selmezbányának írt leveléből kiderül, hogy őt a vár tulajdonosa az erdélyi vajda, Szapolyai János nevezete ki kapitánynak. Fontos kiemelni, hogy a krónikák és a szakirodalom állításával szemben Szapolyai Murányt nem birtokába, csupán a Tornallyaiak kezelésébe adta. Még 1528-ban is csak arról biztosította hívét, hogy a várra fordított költségek megtérítéséig tőle azt semmilyen szín alatt és semmilyen módon el nem fogja venni. Ígéretét azért tette, mert Tornallyai saját jövedelmeiből a várat rendbe hozta, megerősítette és sok gyalogost tartott a várban. Mivel az erről készült oklevél a lengyelországi Tarnowban kelt, ebből arra következtethetünk, hogy Tornallyai Jakab Szapolyai leghűségesebb hívei közé tartozott, követte őt akkor is, amikor Szapolyainak I. Ferdinánd seregei elől menekülve az országot is el kellett hagynia.

Az utolsó biztos adatunk Tornallyai Jakabról 1528-ból származik. Valószínűleg még Lengyelországból hazatért, majd egy nem ismert időpontban, talán még 1531 előtt meghalt. Halála előtt kiskorú fia, János gyámjaként Basó Mátyást, familiárisát, régi Gömör megyei nemest jelölte ki. Basó megmaradt Szapolyai pártján, de nem tartotta be Tornallyai Jakab végakarátát, mivel annak fiát Lengyelországba küldte, hogy eltávolítsa őt öröksége közeléből. Tornallyai János a visszatérése után egészen 1542-ig várta, hogy jogos birtokába jusson, majd ekkor egész családjával, rokonságával és szolgálóival Ferdinánd pártjára állt, akit hűségéről biztosított és aki ekkor menlevelet és kegyelmet adott számára. Szándéka egyértelmű volt: mivel nem tudta elérni, hogy Basó visszaengedje Murány birtokába, ellenségének ellenségéhez csatlakozott. Számítása csak részben hozta meg gyümölcsét, mert Murányt már nem kaphatta vissza, de a vár visszafoglalása után az uralkodótól az apja által a várra fordított összegekért – apai jussáért – cserébe rendszeres készpénz kárpótlást/támogatást kapott.

Érdemben nem befolyásolták az eseményeket, de meg kell említenem, hogy a vár és az uradalom, valamint a rákosi és szárdi erődítések és uradalmak ekkor már elvileg vingárti Horváth Gergely és rokona Libenkai János tulajdonában voltak. Az erről szóló adománylevelet természetesen I. Ferdinánd állította ki 1527. július 15-én.

I. Ferdinánd azt szerette volna elérni, hogy a várat Basó Mátyás önként szolgáltassa ki újdonsült hívének, Tornallyai Jánosnak. Murány ostorma ugyanis rendkívül nehéznek ígérkezett. A tárgyalások végül Basó hajthatatlansága miatt akadtak el. Várdai kancellár ekkor azt javasolta, hogy Basó további gonosztetteinek megfélemezésére az uralkodó építessen Murány alatt egy olyan kastélyt („castellum”), amellyel Basóék rablásait, illetve a várba történő élelemez szállítást meg lehet akadályozni.

1549 nyarán Niklas Graf zu Salm királyi főhadparancsnok (1546–1550) vezetésével spanyol és német zsoldosok, valamint Bebek Ferenc nemesi csapatai elfoglalták Murányt és Basót főbb társaival együtt kivégezték. Basó Mátyás valószínűleg nem gondolt arra, hogy Ferdinánd ekkora anyagi áldozatot követelő hadjáratot kezd. Az uralkodónak azonban nemcsak Murány megszerzése volt fontos, hanem nővérével, Máriával történt egyezsége után végre egész Alsó- és Felső-Magyarországon meg kívánta erősíteni hatalmát. Basó leverése erősítette a köznemesség Ferdinánd iránti elkötelezettségét.

Az 1549-es ostromot jelen közleményben részletesen nem tárgyalva csak annyit kell megjegyezni, hogy a hegyi várak hadászati értékéről és szerepéről a szakirodalom sokszor túlzott általánosításokat és felületes elemzéseket tett. A várral szemben folytatott egyetlen rendszeres ostrom tapasztalatai azt mutatják, hogy kevés számú őrséggel is jól

4 KENYERES 2004. 136.

védhető volt, 1549-ben a legalább tízszeres túlerő csak 41 napig – július 6-tól augusztus 15-ig – tartó ostrom után volt képes a várat bevenni. A leírásokból kiderül, hogy azért került nagy erőfeszítésbe az ostrom, mivel a vár az ostromlók számára nehézfegyverzetel szinte megközelíthetetlen volt; a várfalak ugyan nem voltak különlegesek, de mivel meredek sziklára épültek, gyalogosan is nehéz volt közelükbe jutni. Érthető tehát, hogy a török még Fülek bevétele után sem vállalkozhatott a vár rendszeres ostromára. Tudjuk ugyanis, hogy a töröknek egy ostromra általában nem állt rendelkezésére több hónap, de még 41 nap is ritkán.⁵ Az ostromlót segítette, hogy külső támogatást a vár védői nem kaphattak, mivel ekkor még a török útjában Fülek és az az előtte elhelyezkedő kisebb végvárok álltak; Fráter György pedig nehezen vállalkozhatott Erdélyből csapatok küldésére ilyen messzi távolságra.

Murány elestének okát nem fekvésében kell keresni, sokkal inkább az egyenlőtlen feltételekben és a fegyelmetlen védők magatartásában. A Habsburg katonai vezetés számára ezek a tanúságok nyilvánvalók voltak, amit abból mérhetünk le, hogy Murány ezt követően a fegyverrel és élelemtartalékkal rendkívül jól ellátott várak közé tartozott, a benne szolgáló német katonák hűségében a mindenkori „bécsi királyok” pedig mindig megbízhattak. Úgy tűnik, hogy fekvése később, végvári funkciójának elvesztése után is fontos hadászati szerepre predesztinálta Murányt.

Murányt a központi kormányzat 1594-ig, Fülek újbóli keresztény kézre kerüléséig nem kívánta magánkézbe adni, ezután azonban többen is gyorsan felismerték előnyeit. Közülük talán elsőként jelentkezett Rákóczi Zsigmond, aki egy kérvényében jelezte, hogy Zólyom, Murány vagy Tokaj zálogát szerette volna megkapni 70 ezer tallérért.

A birtok zálogbaadását az udvari, a magyar, az alsó-ausztriai kamarákat és a besztercebányai alkamarát is érintő hosszas előkészítő munka előzte meg. Az uralkodót, illetve az Udvari Kamarát elsősorban az mozgatta, hogy Murányt, ha már nem tudta királyi birtokként megtartani, minél jelentősebb ellentételezésért cserébe engedje ki a kezéből. Ennek a szándéknak a megvalósításában az első állomás az volt, hogy a vár utolsó kapitányával el tudjanak számolni. Julius Herbersteinnel szemben ugyanis az uralkodó jelentős adósságot halmozott fel. Ennek kisebbik része a vár élelemellátására adott hitel, a nagyobb rész pedig a részére ki nem fizetett zsold volt. Herbersteinnek a tárgyalásokat 1602 tavaszán sikerült lezárni, ugyanakkor már a tárgyalások során kikristályosodott, hogy a végső cél voltaképpen az, hogy a füleki főkapitány, Hans Jakob von Rottal kapja meg a birtokot. Rottal esélyét az is növelte, hogy nemcsak a már eddig kölcsönzött pénzéért akarta a birtokot megszerezni, hanem arra is hajlandó volt, hogy újabb összeget hitelezzen az Erdélyben harcoló katonák fizetésére. A Rottal-féle okirat a zálogbaadás egész folyamatát egy engedményezés keretébe foglalta, amelyben Herberstein volt az engedményező, Rottal az engedményezett, II. Rudolf pedig az egész ügyletet jóváhagyta.

A hosszas ügyintézés és a nagy költségek ellenére Rottal nem tartotta meg Murányt. II. Mátyás 1609. december 20-án újabb záloglevelet állított ki, amely szerint Széchy Tamás dunántúli főkapitány, királyi udvarmester, tanácsos Rottalnak 77307 mFt-ot (=magyar forint) fizetett és 10 ezer mFt-ot az uralkodónak, hogy Murányt átvehesse. A részére kiadott „Bestellungból” annyit emelnék ki, hogy köteles volt negyven német

5 SZÁNTÓ 1980. 26. A nagyobb erődítések a török főerők ellen 10-30 napot, a kisebb várak 4-5 napig tudtak ellenállni. Ennyi idő állt rendelkezésre, hogy a mezei hadak, vagy a környező várakban állomásozó katonák a védelem segítésére siessenek.

katonát (köztük egy hadszertárost és két tüzért) havi 250 rFt (= rajnai forint) támogatás ellenében a várban tartani és élelmezni.

*

A Gömör megyei vár és az uradalom a középkorban nem tartozott semmilyen különleges köz- vagy hadigazgatási egységbe. Ez a 16. század közepe után változott meg alapvetően. Murány a bányavidéki főkapitánysághoz, illetve ennek következtében a Magyar és nem a Szepesi Kamarához tartozott. Ez azt igazolja, hogy a kor katonai vezetői, amikor a védelem szervezetéről döntöttek, hadászatiilag a bányavárosok védelmét fontosabbnak ítélték, mint sem hogy Murány a felső-magyarországi védelmi rendszerben tagolódjon. A Haditanács végig megőrizte szerepét a vár királyi birtoklása, illetve Murány zálogba adása után is. (A zálogosok tehát nem tehetek a várba rendelt katonasággal olyasmit, ami ellentmondott a záloglevélbe erről írottakkal.) A vár kapitányainak katonai feladatairól az uralkodó utasításban rendelkezett. A murányi kapitányok feladatai közül a fontosabbak: a vár őrzése illetve megvédése az ellenséges támadásoktól, a várban állomásozó katonaság felügyelete és a vár gazdasági személyzetének szükséges támogatása.⁶

A várak gazdasági szervezete a 16. században folyamatosan változott a végvárrendszer különböző helyein. Murány esetében is megfigyelhető ez a folyamat. A gazdasági ügyintézés 1559 júliusáig az udvarbíró kezében összpontosult. Ekkor összevonták a vár kapitányi és udvarbírói tiszteit és a kapitányok, Maskó Menyhért és Julius Herberstein a katonai instrukciójuk mellé külön utasítást kaptak az udvarbírói teendőik ellátására. 1559 júliusáig a már korábban is az udvarbírókat segítő írnokok (számvevők), illetve a sáfár végezték a mindennapi gazdaságirányítási, valamint élelemellátási feladatokat. A gazdasági szervezet átalakításával tehát az udvarbíró, az udvarbíró írnoke (számvevő), az élelmester és írnoke posztok alakultak át, illetve szűntek meg. A felsorolt négy személy helyett ezt követően az írnoke-számvevő és a sáfár látta el a vár gazdasági irányítását. Úgy tűnik azonban, hogy ketten kevésnek bizonyultak a feladatok ellátására. Ennek tudható be, hogy a már 1556-ban az udvarbíró emberei közé tartozó Dluhaluka egyre több feladatot kapott és lassan a vár egyik fő gazdasági szervezőjévé vált. A Maskó Menyhért kapitánynak 1574-ben kiadott újabb udvarbírói utasítás már egy üzemszerűen működő gazdasági szervezetet mutat, felölelve az uradalom és a vár katonáinak ellátásával kapcsolatos teljes körű gazdasági tevékenységet, így hát nem meglepő, hogy az 1584-ben kinevezett Julius Herberstein ugyanezt az utasítást kapta, eltekintve a tizedszedés, a majorság, illetve a katonák részére kiosztott élelem tekintetében történt módosításoktól.

A törvényekben, rendeletekben meghatározott helyzethez képest Murány igazgatásában sok kivétellel találkozhatunk. Az, hogy Murány már a kezdeti időszakban a felső-magyarországi jövedelmek kezelőjéhez tartozott, jó eséllyel azt is jelenthette volna, hogy 1567-től a gömöri várakkal együtt a Gömör megyében utasítása szerint területileg illetékes Szepesi Kamara alá rendelik (Alsó- és Felső-Magyarország határán, az utóbbi területén helyezkedett el, mint Gömör megyei vár). Ehhez képest mindvégig az udvarbírói utasítások és a tényleges kamarai gyakorlat szerint is, a Magyar Kamara alá tartozott. A korai időszakban, amíg még Werner György kezében volt a felső-magyarországi ügyek kezelése (Eperjesen, illetve később Kassán), addig a felső-magyarországi jövedelem-

6 Erről bővebben: SARUSI 2004.

igazgatóság – a körmöci, illetve a besztercebányai alkamarával párhuzamosan – járt el legtöbbször murányi ügyekben. Az alkamarák kapcsán elérkeztünk a következő a kivételhez. E két szerv tisztviselői a vár közelsége és az uradalomban folytatott bányászati tevékenység miatt is részt vettek a vár irányításában. Különösen fontos volt szerepük a kezdeti időszakban, amikor felmérésekkel és javaslatokkal támogatták az Udvari Kamarát a vár gazdaságának megszervezésében. Ezeknek az alkamaráknak az utasítások szerint csak a bányászatban volt felügyeleti szerepük, de a gyakorlatban éppen ezen a területen – a kezdeti időszak felméréseinek elkészítése után – szinte semmilyen felügyeletet nem láttak el, mivel az uradalom területén nem folyt nemesfémbányászat.

*

Egy végvár hadászati szerepének megítélésekor elfogadott módszer annak megállapítása, hogy a tagolt védelmi rendszerben az első, a második vagy a harmadik vonalban helyezkedik el. Ez Murány esetében korlátozottan érvényes, mivel a nógrádi várak 1552. évi, majd Fülek 1554. évi elestével északi irányban megszakadt az a védelmi vonal, amely a törököket a további terjeszkedéstől visszatartotta. A keleti, észak-kelet irányban elhelyezkedő Eger, Putnok, Balog, Szendrő, Szádvár, Krasznahorka és Murány; a nyugati, észak-nyugati irányban Csábrág, Bozók, Dobronya, Zólyom és Végles várak próbálták útját állni a török északi irányú terjeszkedésének. A Zólyom–Szendrő között húzható vonaltól északra azonban csak Murány az, amely sikerrel állhatott volna ki egy rendszeres ostromot a török ellen. Mivel a vár nemcsak a legmagasabban, hanem legészakabbra is feküdt a végvárrendszerben, mögötte már nem volt olyan erődítmény, amely útját állta volna a török további északi terjeszkedésének. A további előrenyomulás a két országrész elvágása miatt járt volna súlyos következményekkel. Ezt már a kezdetektől felismerte a Habsburg katonai kormányzat. A várnak fontos szerepet szántak, amit az is mutat, hogy mindvégig idegen (horvát, illetve német nemzetiségű) kapitányt neveztek ki a vár élére és német őrséget osztottak alá. Csak a fellegvár alatt felépített „kastély”-ban állomásozott – kezdetben meglehetősen csekély, később már jelentősebb számú – szláv, délszláv, illetve magyar nemzetiségű őrség.

A vártól északra, de még a murányi uradalomban elhelyezkedő polonkai és sumjáci kisebb őrhelyeket valószínűleg 1584 körül hozták létre, előbbiben 25 drabant állomásozott. A két kisebb palánk építése és felügyelete a murányi prefektushoz tartozott. Feladatuk az volt, hogy a vártól északkeletre és északnyugatra elágazó utakat ellenőrizzék. A két kisebb őrhely valószínűleg 10–15 évnél nem létezhetett tovább, mivel 1594-ben Fülek visszafoglalásával sikerült a török védelmi vonalat tartósan hátrébb szorítani.

Murány 1549-es elfoglalása és Fülek török kézre kerülése közötti időszakban, amíg a Bebek Habsburg-párton maradtak, elsősorban a vidék – szűkebben Gömör, tágabban az alsó-magyarországi bányavárosok és a Szepesség – biztonságának szavatolása volt a legfontosabb feladata. A vár következő hadászati korszakát 1554-től, Fülek török kézre kerülésétől 1566-ig számíthatjuk, amikor is a török hódoltság közvetlen frontvonalba helyezte a várat. A helyzetet az is nehezítette, hogy a Szapolyai párti Bebek kezén volt Szendrő és több kisebb gömöri vár. Murány ebben az időszakban elsősorban a Bebek ellen játszott fontos szerepet. Mutatják ezt azok a kisebb ütközetek, melyeket a Bebek török martalócok segítségével Murány környékén hajtottak végre. Murány harmadik hadászati korszaka, amely Szendrő Habsburg kézre kerülésétől Fülek 1594-ben történt elfoglalásáig terjedt, már azt mutatja, hogy a vár jelentősége fokozatosan csökkent, szere-

pét Szendrő vette át. Azzal párhuzamosan ugyanis, ahogy a murányi őrség létszámát lassan csökkenni látjuk, valamint, hogy a gömöri tizedből származó jövedelmek egy részét Szendrőre irányítják át és a szendrői védműveket jelentősen megerősítik, Szendrő egyfajta várközponttá alakult, kapitányai főkapitány minősítést kapnak, ott egyre jelentősebb számú német őrség állomásozott. Murány azonban még ekkor – jórészt azért, mert Fülek még török kézen volt – a végvárrendszer nélkülözhetetlen láncszemét jelentette. Fülek keresztény kézre kerülése után szerepe tovább csökkent. Annak (és a környező kisebb várak) beépülése a végvárrendszerbe ugyanis azt eredményezte, hogy Murány előtt erős és tagolt végvár vonal jött létre. Ekkor felszámolják az 1584 után Murány alá rendelt polonkai és sumjáci palánkokat, a várban és a kastélyban szolgálók összlétszámát negyven főre csökkentik. Szinte azonnal redukálják a gömöri tized Murányra eső részét, először negyed-negyed arányt Szendrőre és Fülekre, majd a teljes tized felét Fülekre irányították. A királyi végvárrendszerben bekövetkező szerepvesztésének következő állomása az volt, amikor az uralkodó, meg sem várva a tizenöt éves háború végét, 1602-ben a várat zálogba adta. Ettől fogva már nem tekinthetjük Murányt a végvárrendszer fontos elemének, legfeljebb harmad-negyedrangú magánvárnak, amelyben bár szolgálnak királyi zsoldon tartott katonák, nem játszik jelentős szerepet a központi katonai szervek elképzeléseiben.

Hogy Murány a bányavidéki főkapitánysághoz, illetve ennek következtében a Magyar és nem a Szepesi Kamarához tartozott azt igazolja, hogy a kor katonai vezetői, amikor a védelem szervezetéről döntöttek, hadászati lag a bányavárosok védelmét fontosabbnak ítélték, mint sem hogy Murány a felső-magyarországi városokat védelmezze. (Ez természetesen nem azt jelentette, hogy Murálynak utóbbiak védelmében nem volt szerepe.)

A bányavidéki várak és Murány viszonyáról érdekes módon viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre. Az 1577-ben Bécsben tartott haditanácskozásra készített javaslatban a bányavidéki várakról általánosságban megjegyezték, hogy jelenlegi számukban jól meg tudják akadályozni a törökök betörését. Murányról azt állították, hogy a várban 84 német katona, valamint a kapitány hat lovasa állomásozott, a vár alatti kastélyban 30 gyalogos. Mivel azonban Murány egy magas hegyen helyezkedik el, az ellenség nem képes nagy kárt tenni benne, ezért elegendő a várban összesen 60 német gyalogost tartani. A kastélyban 30 gyalogos számát azonban nem javasolták csökkenteni.

Az 1549. évi ostrom után Murálynak nem kellett nagyobb támadást elhárítania. A vár alatti kastélyt ugyanakkor sokszor érte meglepetésszerű támadás. A török támadásoknak nemcsak a rablás és a rabok ejtése volt a célja, hanem hogy az elrettentés eszközét alkalmazva minél több falvat adófizetésre kötelezzenek. Ennek a stratégiának az lett az eredménye, hogy egyre több falvat hódoltattak részben vagy egészen a murányi uradalomban is. 1559-ben öt, 1573-ban már tíz, 1584-ben pedig tizenhárom falu neve mellett szerepel a „Turcis subiecta” megjegyzés az urbáriumokban. A vár ekkor már csak az északra fekvő területeket tudta megvédeni a kettős adóztatástól.

A fegyveres konfliktusokról összefoglalóan a következőket tudjuk állítani: a támadásokat általában a füleki, a hatvani és a szécsényi várakból összegyűjtött martalócok jórészt a kastély ellen vitték véghez. A vár ellen biztosan nem kíséreltek meg komolyabb ostromot. Murány számára az 1555-től kezdődő időszak volt a legveszélyesebb. A vár ekkor szinte teljesen körül volt zárva, uradalmát és Gömört a török a Bebekek segítségével rendszeresen pusztították, ezzel megmaradását komolyan veszélyeztették. A bécsi hadvezetés azon kísérlete, hogy Krasznahorka elfoglalásával a Bebekeket leverje és ezzel a bányavárosokat és Murányt biztosítsa, kudarcba fulladt. Murány ebben az időszakban került a legnagyobb veszélybe. A helyzetet az is súlyosbította, hogy az őrség fizetetlen-

sége miatt rendkívül elégedetlen volt, majd 1557 tavaszán Dominics Gáspár kapitány, a tapasztalt katona is felmondta szolgálatát. Úgy tűnik azonban, hogy Maskó alkalmasnak bizonyult a kapitányi poszt ellátására, így Murányt meg tudta őrizni a Habsburgok számára. A Murányra nehezedő nyomást biztosan enyhítette Bebek Ferenc hosszan tartó budai, isztambuli és erdélyi távolléte, majd az 1558-ban bekövetkezett halála. A murányiak által véghezvitt támadások kapcsán azt érdemes megjegyezni, hogy mivel a vár csak gyalogosokkal rendelkezett, és ezek száma sem volt igazán jelentős, a vár önálló erejéből nagy erejű támadásokat képtelen lett volna más várak ellen folytatni, így csak vagy kisebb akciókat hajtottak végre, vagy más nagyobb seregekhez csatlakozva vettek részt a török elleni harcokban. Fülel eleste, illetve a Bebek elpártolása után bekövetkező események Murányt rövid időre egyértelműen a végvonalon első vonalbeli várai közé emelték. A környék folyamatos pusztítása, a kastély és a vár létesítményei ellen véghezvitt támadások azt a sajátosságot mutatják, ami a török harcmódot jellemezte egy-egy jelentősebb vár bevételének az előkészületeinél. A módszeres pusztításokat azonban megakasztotta a Bebek Ferenc más irányú elfoglaltságai, majd halála. Szendrő 1566-os bevételét után sem szűntek meg a vár kastélya elleni támadások, de ezek már nem voltak olyan súlyosak, mint 1555–1558 között.

*

Az őrség létszáma, összetétele és a zsoldfizetési gyakorlat alapvető kérdése egy végvár hadászati szerepének meghatározásakor. Dominics Gáspár kapitány alatt 1550-ben összesen 141, 1565-ben 143 fő volt. Egy 1572. évi várjegyzék szerint Murány, Maskó hat magyar lovasával, 84 német gyalogossal és 7 tüzérrrel-tüzérségi személlyel a bányavidéki végekhez tartozott. Az 1576. évi és az 1582. évi várjegyzék szerint 90, illetve 95 katona állomásozott a várban. Az ehhez a létszámhoz megállapított zsoldszükséglet 1565-ben 8075 m(agyar) Ft (9690 r[ajnai] Ft), 1572-ben 5636 mFt (=7045 rFt/év), 1576-ban évi 7150 mFt (=8580 rFt), 1582-ben pedig 6915 mFt (=8298 rFt) volt. Ezek a számok más várak őrségéhez viszonyítva sem magasnak, sem alacsonynak nem nevezhetők. Ugyanakkor ennyi katona a (felleg)várban valószínűleg sohasem szolgált. Az egyetlen olyan zsoldszámolás, amely alapján konkrét számokból lehet a tényleges katonai létszámra következtetni, 1555-ben készült. Julius Herberstein kapitány számára a nyolc, illetve két évvel korábbi kimutatással szemben 1584-ben ténylegesen csak 65 katonát engedélyeztek a vár megvédésére. Ez a 65 fő pontosan harminc fővel kevesebb, mint a két évvel korábban a birodalmi rendeknek készített kimutatásban feltüntetett létszám. Az 1555-ös és az 1570-es elszámolásból kitűnik, hogy a megszolgált zsold kb. felét élelemben kapták, ami azt eredményezte, hogy a katonaság zsoldjára jóval kevesebb készpénzt kellett fordítani a központi szerveknek, mint amelyek kimutatásaikban szerepelnek. Murányban maximum 50%-al kevesebb német zsoldos szolgált, mint az előírt létszám. Ennek csak egyik oka, hogy ezek inkább előírázatnak tekinthetők. Jelentős lehetett az az időközi csökkenés, amely a katonák önkényes távozásából adódott. Szintén nem került kifizetésre a zsold, ha a két mustra között halt meg a katona.

A bécsi udvar a török elleni védelem költségeit igyekezett azokra a tartományokra hárítani, amelyeket a végvárvonalon közvetlenül védelmezett. A bányavidéki védelemhez a cseh–morva rendek az 1570-es évektől járultak hozzá rendszeresen évente 156 ezer tallérral (=195 ezer mFt). A rendszertelenül és nem teljes egészében kifizetett zsoldösszegekből ugyanakkor úgy tűnik, hogy a Murányt „illető” rész sokszor nem jutott el a várba.

A várban állomásozó katonák létszámáról és fizetésük sokféle módjáról rendelkezésre álló források alapján a következő megállapítások tehetőek meg:

- a fellegrvárban – az előirtakhoz képest alacsonyabb létszámban – mindig német, a kastélyban és a két palánkban pedig mindig magyar és szláv őrség állomásozott;
- a németek étellemmel való ellátása zsoldjuk terhére történt;
- a zsold terhére kiosztott ételértéke (csakúgy, mint Komáromban és Győrben) a leszolgált időnek megfelelő összeg felét is elérte;
- az elszámolások alkalmával az uralkodó sohasem volt képes a teljes összeget kifizetni.

Mivel az 1555., 1557., 1565. és az 1570. évi mustra alkalmával sem tudták teljesen kifizetni a murányi őrséget, felvetődik, hogy volt-e arra példa, hogy bármikor is sikerült a teljes őrséget egyszerre kifizetni. A ki nem fizetések gyakorisága azt mutatja, hogy ez rendszer volt és nem kivétel: a központi kormányzat által megállapított zsoldösszeg tehát nem járt valós következménnyel. Ez csupán valamiféle irányösszegnek tekinthető, amelyet esetleg egyes magasabb beosztású katonák, tisztviselők megkaphattak (ők is inkább valamiféle egyéb módon és nem készpénzfizetéssel), de a katonatársadalom nagy része nem. Bár a fizetelenség miatt rendszeresen panaszkodott minden murányi, valójában tisztában lehettek azzal, hogy őket sohasem fogják teljesen kifizetni. Ezért is, amelyikük csak tehetett, igyekezett más módon készpénzhez jutni. Egyesek közülük a vár körüli munkákba segítette be, mások a tizedszedés alkalmával jutottak kisebb nagyobb többletjövedelemhez.

Az idegen és a magyar nemzetiségű katonák zsoldfizetési gyakorlata összességében egyfajta egyensúlyt mutat. Úgy tűnik nem áll meg az az állítás, hogy a várakban állomásozó idegen katonaság részére nagyobb harcértéke miatt állapítottak volna meg jelentősebb zsoldot. A magasabb zsold névlegesnek tekinthető és inkább azt jelenti, hogy az élelmezés költségeit foglalta magába, valamint azt a tényleges gyakorlatot, hogy teljes kifizetésére csak elvétve került sor. (Fontos hangsúlyoznom, hogy ezek a megállapítások a várakban állomásozó idegen katonaságra értendők.)

*

Murány gazdálkodásának középpontjában természetesen a várban szolgálók ellátása állt. Néhány kivételes évtől eltekintve ezt az esztergomi érsekségtől bérelt Gömör-, és egy-két évben a Torna megyei gabona- és bortizedre alapozták. Kisebb jelentőségű volt a váruradalomhoz tartozó falvak terményszolgáltatása, a vlach censusból származó juhok és egyéb javak, valamint a Kamarától kapott só. A murányi allódiium elenyésző mértékben járult hozzá a vár bevételeihez, szerepe inkább a termények, állatok őrzésére, gondozására korlátozódott.

Murány gazdálkodására jellemző, hogy az elszámolásoknál szinte minden bevételnél és kiadásnál igyekeztek pénzben is megadni annak értékét, készpénz mégis nagyon kevés forgott a gazdálkodás során. Készpénzre többnyire az élelemellátással foglalkozó emberek fizetése, illetve a hűsnemük beszerzése miatt volt szükség. A várhoz a Kamarától, a hadi fizetómestertől, esetileg a dika jövedelmekből, az uradalom jobbággyai által fizetett censusból, a vashámorok és huták adóiból, a murányi és a süvétei vámból, állati-, mezőgazdasági termékek, a vlach census esetleges pénzbeli megváltásából, nyersvas eladásából, a majorság befizetéseiből és a bírságpénzekből érkezett készpénz. A kamarai bevételek többé-kevésbé kiegészítő jellegűek voltak, tehát figyelembe vet-

ték a gazdálkodás eredményességét. Az éves bevétel és kiadás az 1550-es években még szélsőségesen ingadozott, de az 1560-as években 4700-5100 forint körüli középértéket ért el. Az, hogy a pénzügyi mérleg deficitese volt, egy évben a Kamara hozzájárulásától is függött. Amennyiben nem volt elegendő készpénz, akkor az alkalmazottak fizetését „spórolták” meg, mivel a katonák élelemellátásának zavara esetén, az amúgy éveket is késő zsold miatt, a katonák vagy eltávoztak, vagy fosztogatni kezdtek volna.

A vár tisztviselőinek és szolgálóiknak fizetését az uradalom jövedelmeiből kellett előteremteni. A murányi vár számadásában sohasem szerepel készpénzkiadás a német őrség zsoldjára. Amennyiben fegyvereket fizettek – néhány alkalommal az ötvenes években –, azok az udvarbíró utasításában szereplő, a kastélyban szolgáló gyalogosok, vagy a tizedbehajtásánál segédkező, alkalmilag felfogadott emberek voltak. A vas eladásából, vagy a bor eladásából évi több száz forint jövedelme származott a várnak.

A vár gazdálkodási tevékenysége egyoldalú volt. Az uradalomból nem volt lehetséges előteremteni azt az élelmet, amely a katonaság ellátásához elegendő lett volna. A Mohács előtti időszakban a vár minden bizonnyal el tudott tartani egy kisebb létszámú fegyveres őrséget és a vár gazdasági személyzetét. Ezt követően a felső-magyarországi uralmi viszonyok és a rendszeressé váló háborús helyzet, később pedig a jelentős német gyalogság jelenléte, valamint 1554-ben Fülek török kézre kerülése azt eredményezte, hogy az uradalomból származó jövedelmek visszaestek. Ezért a 16. század második felére a vár a megnövekedett számú őrséget már képtelen volt ellátni. Ezért volt szükség arra a külső támogatásra, amely az időszakos kamarai pénzsegélyekben és a gömöri tizednek Murányhoz rendelésében merült ki. E két forrásból származó jövedelmek nélkül – különösen a tized nélkül – nem volt megoldható a vár ellátása.

Bár „a vár gazdálkodásáról” írtam, inkább a hadigazdálkodás kifejezés lenne a helyesebb, amelynek központi kérdése a katonák ellátása volt. Ugyanis nem arra törekedtek, hogy az élelemértékesítés jövedelméből a zsoldhoz szükséges összeget előteremtsék, hanem a viszonylag alacsony árral a katonák türelmét igyekeztek biztosítani a sokszor éveket késő zsold miatt. Az állandónak nevezhető zsoldkésések idejére a német katonákat csak a számukra kedvező élelmezési rendszerrel lehetett a várhoz kötni. (És persze abban reménykedhettek, hogy egyszer mégis zsoldjukhoz juthatnak.)

Felvetődik a kérdés, hogy miért költöttek sok pénzt élelemre a zsoldosok, amikor zsoldjuk mellé élelmet is kaptak. Erre elsősorban az a megoldás kínálkozik, hogy sok asszony és gyerek (a katonák létszámának kétszerese) tartózkodott a várban, akiket valószínűleg a katonák élelmeztek. Ehhez járult, hogy a részükre eladott jelentős mennyiségű sört, amelyet a tizedgabonából állítottak elő, és a bort, amely a gömöri tizedből származott, igencsak nagy mennyiségben fogyasztották.

A számadáskönyv alapján több olyan változást figyelemmel lehet kísérni a vár gazdálkodásában, amelyhez külső vagy belső hatásokat lehet kötni. Fülek elestéig, sőt még egy éven keresztül a vár gazdálkodása kiegyensúlyozott. Az 1556-os pusztítások azonban válságot idéztek elő, amely egészen 1560-ig elhúzódott. Újabb fellendülés következik ekkor, amelynek érdemait talán Maskó kapitánynak tudhatjuk be, amely változások 1572-ig biztosan eltartottak.

Kétségtelen, hogy a terület és lakossága erősen megcsinylt a katonák jelenlétét és eltartásuk költségét, de pl. a vasbányászat nem szünetelt, a tizedjövedelmek végig viszonylag magas szinten mozogtak és a várigazgatás is jól látta a rábízott feladatot, a katonaság és a műhelyek ellátását. A vár gazdasági szervezete eredeti céljának, a katonaság élelemmel való ellátásának jól megfelelt.

A számadáskönyv alapján kijelenthetem, hogy a katonák eltartására a központi szervek által fordított tényleges készpénz kiadások lényegesen kisebbek voltak, mint az a névleges zsoldösszegeből várható lett volna.

*

A murányi vár élelemellátásáról összefoglalóan a következőket mondhatjuk el.⁷ A katonaság ellátását jórészt Gömör megye bérelt egyházi tizedéből oldotta meg a vár gazdasági személyzete, a húsellátás biztosításához szükséges nagy mennyiségű marhahúst külső forrásból, az egyre csökkenő mértékben érkezett készpénz segítségével biztosították. Mivel a vár egy magas hegy csúcsán épült, nagyobb település is csak jelentős távolságban volt, ezért a napi kb. 150 db kenyér, 60 kg hús és a kb. 430-540 liter sör elkészítéséről, feldolgozásáról a várban működő pékség, mészárszék és sörfőző gondoskodott. A katonák fejadagja magas hús, kenyér és sörfogyasztást feltételezne, azonban saját fogyasztásukon felül gondoskodniuk kellett a várban tartózkodó családjuk ellátásáról is, így kénytelenek voltak a megegyezéssel menynyiségén felül is élelmet vásárolni. A várban alkalmazott élelemellátási rendszer lényege az volt, hogy a vár magas rangú tisztviselői, a központi kormányzati szervek képviselői, a helyben vizsgálatot folytató bizottságok és a katonák megegyeztek a részükre kiosztott élelem mennyiségéről és annak értékéről. Az elfogyasztott élelem értékéről elismervények születtek, amely elismervényeket összesítették, és/vagy a helyben vizsgálatot folytató biztosok számoltak el a katonákkal, vagy és a hadifizetómesternek adták át, aki zsoldfizetésükre írta jóvá azokat. A rendszer azt eredményezte, hogy a Habsburg kormányzatnak – az időszaktól függően – 30-40%-kal kevesebbet kellett fordítania a katonák zsoldjára, mint amennyit a központi előírások tartalmaztak. Az élelemellátás megfelelő volt, nagyobb zavarok nem keletkeztek.

Az élelem tárolásával, előállításával és a szétosztásával a pékek, mészárosok, sörfőzők és a pincemester foglalkoztak. Közvetve szintén az élelemellátó személyzethez tartoztak, és ezért időszakos fizetést húztak a szekeresek és a pásztorok. A tized behajtásában, feldolgozásában és adminisztrációjában ez a személyzet nem vett részt, feladatuk a tizedből származó termények esetében csak a kicséplést gabona, a bor, a juhok feldolgozása, őrzése, illetve szállítása volt.

A kastélyban általában 10-40 főnyi gyalogos tartózkodott, akik élelemellátása más rendszer szerint működött. A számadáskötet csak elvétve tartalmaz erre vonatkozó bejegyzést. Valószínűleg maguknak kellett élelmükről gondoskodniuk, amennyiben a vártól kaptak élelmet (nagyon ritkán), azért készpénzzel fizettek. A környékbeli településekről szerezheték be élelmüket, amennyiben pedig a tized behajtásában vettek részt, akkor a települések bírói kötelesek voltak ellátásukról gondoskodni. A kastélyban és a várban szolgáló legkülönbözőbb rendű és rangú személyek sokszor látták el a tizedadminisztratori tisztséget, ugyanaz a személy olykor 5-6 évig, de akár évtizedeken keresztül.

A sörfőzde létrehozása és üzemeltetése nem volt egyszerű feladat. A sörfőzdet először a váron kívül állíthatták fel. Egy 1558-as inventárium szerint a vár területén és a vár alatt (lehet, hogy nem a kastélyban, hanem csak a vár közelében) is volt egy sörfőző épület. Lehet, hogy a vár területén azért létesítették a sörfőzöt, hogy garantálni tudják az állandó, biztonságos működést, az esetleges török vagy más fegyveres pusztítások ellen. A sört a vár német katonasága fogyasztotta, más jelentősebb vásárlóközönsége nem

7 A vár élelemellátásával külön tanulmányban foglalkoztam: SARUSI 2001.

volt. Folyamatos üzemeltetésének legjelentősebb indoka a nyereséges működés volt, de a német katonaság számára bizonyonnyal többet jelentett a sörfogyasztás, mint élvezeti cikk, illetve a napi folyadék-szükséglet pótlása. Otthonról hozott életvitelükből, szokásaikból keveset tudtak átmenteni az idegen, zord hegyi vár környezetébe. A sör előállítására tett folyamatos erőfeszítések, a vár terményeinek és pénzének erre a célra fordítása egyik legfontosabb feladata kellett, hogy legyen a várat irányító vezetőknek.

Érdekes, hogy bár a várban mindig jelentős élelmentartalék volt, 1549–1572 között nem találtam adatot arra, hogy a tartalékból mezei sereget élelmeztek volna. Talán ebben az esetben is az volt a probléma, hogy a vár olyan magas helyen helyezkedett el, hogy nem érték volna meg a szállítással járó gondok a sok fáradságot. Az is elképzelhető, hogy jelentősebb csapatfelvonulásokkor, nem a vár, hanem a kastély tárolókapacitását használták fel. Ez azért is célszerűbb volt, mert onnan könnyebben el tudták érni a malmot.

Összegezve az elfogyasztott élelemről rendelkezésünkre álló adatokat, kijelenthetjük, hogy a jó minőségű kenyér, a többféle hús, és a szeszes italok, valamint az esetenként kiosztott sajt és hal meglehetősen változatos étrendet mutatnak, mindenképpen színesebbet, mint egy korabeli városlakóé, vagy mint amilyen egy nyugat-európai mezei, vagy helyben állomásozó katona étrendje lehetett. A várnak mindig elegendő só készlete volt, így a sóhiány betegségek, és a sóhiány kapcsán keletkező fertőző betegségek kialakulására kevesebb esély volt.

A magyar történetírásban a hatvanas–hetvenes években jelentős előrelépés történt a 16–17. században Magyarországon állomásozó katonaság élelmezésének kutatásában. Perjés Géza a mezei hadseregek élelmezésének stratégiai vonatkozásait ismerte fel, N. Kiss István pedig a végvárakban állomásozó seregek élelmezésének (részben szintén stratégiai) helyzetét elemezte. A két szerző néhány megállapítását a murányi gyakorlattal összevetve azt tapasztaltam, hogy ebben a kérdésben a mennyiségi-minőségi adatok ugyan nagyon fontosak és érdekesek lennének, azonban pontos meghatározásuk az eddigi kutatásokban, és így számomra is a legnagyobb gondot jelentette. A Murányban kialakult élelmezési rendszer jellegzetessége, hogy szinte teljesen önállóan látta el a vár katonaságát. Egyáltalán nem kapott élelmet más élésházakból, sem a Komáromban, sem a Kassán működő élésmesterek nem felügyelték a murányi élelmezési szervezetet. Murány élelmezési gyakorlatának megismerésével láthattuk, hogy milyen szoros összefüggés volt a limitáció, a gazdálkodás és a zsoldfizetés között. Bár Murány példája nem általánosítható (egyetlen végvár jövedelmei, katonaságának összetétele, illetve az élelmezés konkrét megoldásai a végvárrendszerben sehol sem ugyanazok!), az itt alkalmazott megoldásokat más váraknál is alkalmazhatták.

*

A végvárrendszerben először Murányban öntöttek ágyút. A források jellegéből és töredékes voltából adódóan sajnos nem lehet meghatározni hogy pontosan mennyit, de nagyságrendileg ennek a számnak mindenképpen néhány tucat alatt kellett lennie. Ennél jelentősebb számban készülhettek szakállasok, számukat azonban még becsülni sem tudjuk. Véleményem szerint a murányi ágyúöntő műhely és hadszertár kialakulását a vár e szempontból részben kedvező fekvése és az előnyös természeti viszonyok indokolták, részben pedig az, hogy itt már Kassa Habsburg kézre kerülése (1552) előtt elkezdheték a műhely és a hadszertár kiépítését. Nehéz egyértelműen meghatározni az ottani ágyúöntés szerepét és jelentőségét. Talán akkor járunk legközelebb a valósághoz a murá-

nyí ágyúöntés megítélésében, ha a központi szervek első kísérleteként értékeljük, amely nem hozott jelentős sikert. A néhány évvel később létrejövő kassai királyi ágyúöntő műhely működtetésekor a központi hatóságok már a murányi ágyúöntés tapasztalataira is hagyatkozhattak. A murányi vas rossz minősége kapcsán fontos azt hangsúlyozni, hogy a nagy kaliberű ágyúkat ekkor nem vasból, hanem bronzból készítették, ugyanakkor az uradalomból vas-cenzus címén érkezett vasból kis kaliberű ágyúkat, illetve szakállasokat biztosan készítettek. Néhány tényező azonban a kassai hadszertár mellett szólt Muránnyal szemben. Elsőként a felső-magyarországi végvárok egy részétől való nagy távolság. Kassa központi fekvése miatt e tekintetben sokkal kedvezőbb helyzetben volt. A mesteremberek, illetve a városi iparos réteg technikai szintjének hiánya is hátrány lehetett Murányban, amit a kapitány és a provizor alkalmazásában álló mesteremberek, illetve néhány ideiglenesen szegődtetett iparos pótolhatott, de az alkalmas hadszertárosok és fegyverkészítők előteremtése nagy gondot okozott a murányi kapitányoknak.

*

A vár hadászati képességét alapvetően meghatározta, hogy milyen védművek, épületek illetve kiszolgáló létesítmények álltak rendelkezésre. Utóbbiak közül rendkívül fontosak voltak az élelem előállítására szolgáló építmények. A várban járó biztosok 1551-ben szerint egy olyan malomépületre van szükség, amelyben marhák járatásával lehet az őrlést végezni. Az uralkodó a Magyar Kamarának még ugyanezen a napon egy emelőgép elkészítését is elrendelte, mivel e nélkül nehéz a várba szállítani a szükséges tüzelőt, fát, élelmet és az építőanyagokat. A gépnek olyan lóval meghajtott szerkezetnek kellett lennie, mint amilyen a hainburgi várban is volt. Ugyanezen parancs szerint már 1550-ben megkezdődött egy kút ásása. Ezenkívül szükséges volt még annak a falnak a javítása is, amit az ostromkor lőtték szét, valamint annak a sziklának a lebontása is, ahonnan a falakat az ostromkor lőtték. A katonák elszállásolása is nagy gondot okozott. Az udvarbíró azt kérte, hogy az uralkodó tiltsa meg, hogy a kapitány a sütőházban szállásolja el a katonákat, mivel ott a liszt szitálását és a kenyérsütést akadályozzák.

A várban szükséges átalakításokról és építkezéséről 1553-ban egy olasz építész készített felmérést. Szerinte a kapunál egy mellvédet (Prust wehr) kell emelni, ahonnan a várból ki lehet jutni. A feljárattal szemben, ahol Murányt megostromolták, szükséges a sziklát lerombolni. A már ásni kezdett kutat 45 öl mélyre kell mélyíteni. Néhány védművet és az emelőgépet is meg kell építeni. Az építőmester véleménye szerint annak ellenére, hogy a fentiek jelentős költséggel járnak, azokat végre kell hajtani, mivel Murányban jelenleg 100 gyalogos szükséges a vár védelmére, de 50 is elegendő lenne, amely a zsoldköltségek csökkentését eredményezné.

Az 1556-ban a Murány alatti malmok építésére, a várban található malom helyreállítására, a Bebekék által tönkretett sörfőzőben is jelentős helyreállításokat kellett végezni. A sörfőző kemence javításáért, nyolc új kemence építéséért és tizennégy felújításáért, valamint az ágyúöntő kemence elkészítéséért 25,75 mFt-ot fizettek. Az udvarbíró várbeli új házáért és a sörfőző felépítéséért is fizetniük kellett. (A sörfőzde építkezéseire 1583-ban is sort kellett keríteni.)

A vár építményeiről 1558 januárjában alapos felmérést készítettek a várat felülvizsgáló biztosok is, amiből kiderül, hogy kisebb eredményeket már fel tudtak mutatni. Ezek közé tartozott, hogy azt a sziklát, amelyről a várat egykor lőtték, és ahonnan a spanyol zsoldosok a várba behatoltak, részben lerombolták, a szétlőtt falon is végeztek javításo-

kat, de még az sem készült el teljesen. Teljesen elkészült a várban a két kőre járó malom, amit rendkívül hasznosnak ítétek. A katonák a vár „piacán” saját maguk részére fabódékat építettek. A biztosok ezt nagyon veszélyesnek ítélték, mert attól tartottak, hogy tűz esetén ez a vár pusztulását okozhatná. A vár szinte összes helyisége fából készült és sok rendkívül rossz, korhadt állapotban volt. Ezek közül kiemelték a magtár rossz állapotát, és hogy emiatt az ott tárolt termény megrohadt. A fegyverek a várban össze-vissza voltak elhelyezve és rozsdásodtak. Az építkezés sorrendjét tekintve elsőnek egy új, kőből épült magtár, másodiknak hadszertár, harmadiknak puskapor tárolására alkalmas épület építését látták sürgetőnek. Ezek után kerülhetett sor a közvetlen védelmet szolgáló falak magasítására és a szikla további lebontására. Érdekes, ahogyan a biztosok a vár adottságairól írtak. Véleményük szerint elsősorban nem azért kellene falat építeni a vár egyes részein, hogy onnan a várat ne érje támadás, hanem azért, hogy a várból ne essenek ki az ott őrséget teljesítő katonák. Ez az eset ugyanis korábban már előfordult.

A várban lévő három ciszterna közül kettő is javításra szorult. A kút készítéséről megjegyezték, hogy eddig 17 ölt haladtak vele, és még 26 ölt kell addig ásni, hogy ott víz fakadjon. A vizet 1559-ig csak esővízből nyerhettek, illetve felszállíthatták valamely vár alatti forrásból vagy patakából. Wolfgang Hochenwar jelentése szerint, 1559 márciusában a murányi kapitány és az udvarbíró arról tájékoztatta, hogy hosszas munka után, végre feltört a víz a Murányban ásott kútból. Véleménye szerint most már, hogy iható vizet találtak, a vár sok ezer forinttal értékesebb. Az előzetes becslések, amelyek a kút mélységét próbálták meghatározni (1551: 30, 1553: 45, 1558: 44 öl), nem voltak pontosak. A vár 1584-ben készült inventáriumára szerint a kút 40 öl (76 méter) mély volt. Köré egy épületet emeltek, két vasalt faedény mellett – amellyel a vizet húzták fel – az épületben új és régi vasalt kerekek, létrák és egy szekér volt még. A biztosok jelentése szerint 1558 februárjában már 17 öl (32,33 méter) mélyen jártak, egy év alatt tehát több mint 43 métert haladtak, ami igencsak jelentős haladásnak minősíthető.

A vár két legfontosabb tisztviselője a prefektus és a hadnagy, a Cigány toronyban lakott, ahol 1578-ban három új mázas kemencét építettek.

A vár építményeiről még a várinventáriumokból is értesülhetünk. Az első, 1550-ben készült inventáriumban négy építményt említenek: a hadszertárat, egy búza raktárat, egy templomot és a vele szemben lévő új fehér házát. A hadszertárban és a fehér házban jelentős mennyiségű búzát és más gabonát tároltak. A másfél évvel később felvett leltárban már egy hadszertárat, őrszobát, liszt házát (mehl hauss), Feigel udvarbíró szobáját, a pincét, a mészáros, a pék, a bognár lakhelyét/műhelyét, a fuvarosok istállóját, a konyhát, templomot és a kovácsműhelyt találunk. Az ugyanekkor a kastélyról, a majorságról, a malomról és az uradalom falvaiban tárolt, de a várhoz tartozó termények és állatok összeírásából megtudjuk, hogy a kastélyban tárolt élelmiszereket egy sörfőző házban és a malomban tartották. Volt még egy hátsó és egy első pince, egy szoba a sáfár részére, egy kocma vagy konyha (popina/kuchell). 1555-ben az udvarbíró háza alatt egy pincét is említenek.

Az 1551. november 4-én, az 1555. január 10-én és az 1564-ben felvett leltárakból fény derül arra is, hogy nemcsak a várban, hanem az uradalmi falvakban is tároltak gabonát. 1551-ben a Jolsva alatti négy faluban és a Jolsva feletti többi faluban, Nagyrőcén, Kisrőcén, Murányban, Jolsván és Sűvétén is tartottak tizedből származó terményeket. A vár két allódiában, a sörfőzőházban, és a malmokban is tartottak tizedből származó természetbeni jövedelmeket.

A hadfelszereléseket és szerszámokat az ágyúöntő műhelyben, a lőportorony alatti helyiségben, a hadszertár melletti helyiségben, a kapu alatti új szobában, a zsidótorony-

ban (Juden turm), a cigány toronyban (Zigainer turm), a trombitás, a kapitány, a pék, a tüzérmester és a lakatos lakhelyén (habitatione), a kútnál, az új szoba melletti lőpor-kamrában, a fogda (carcer) alatti és az élésház alatti helyiségben, a „Pumplwammes” toronyban, lőportorony és az új szoba melletti teremben és a kovácsműhelyben tartották. Dominics Gáspár kapitány katonai utasítása szerint már 1550-ben is két tornya volt a várnak. Mindkettőbe őrt kellett állítania, akinek a lakása is ott volt. Egyikből ha lovaszt vagy gyalogost láttak, akkor riadót kellett dobolnia vagy fújnia. A másik torony őrének haranggal kellett jeleznie. A vár két tornyának kissé furcsa elnevezésére nincs pontos magyarázatom. A Cigány torony kapcsán felvethető, hogy mivel ez a torony volt közelebb a „Cigánka” nevezetű sziklához, nevét is innen vette. Sajnos azt nem tudom, hogy mekkortól nevezték ezt a sziklát így, ezért ez a magyarázat gyenge lábakon áll.

Az 1584-ben a prefektusi poszt átadásakor készült vár inventáriumában a már ismert fehér ház, élésház, pékség, sörfőzőház, vágóhíd, őrmesterház és hadszertár mellett új építményeket sorolnak fel. Ekkor tűnik fel először a zászlós háza, amely alatt a vár legnagyobb, borospincéje volt, a lelkész háza, ahol leginkább zabot és árpát tároltak, egy torony a kapu felett, ahol gabonát és lisztet tartottak, a kádár háza, a kovácsműhely, az alkaptány háza hadszertár melletti ácsműhely mellett még egy lőportorony. A sörkamra (Cella Cervisiacea.) szintén új épület, amely alatt a kapitány saját pincéje volt. Itt mézet is tartottak. Ami a legérdekesebb: a várban egy palotát (palatium) is felsoroltak, ahol két bronz trombitát tartották. A vár mellett ekkor már egy istállót is építettek. Mivel a „Scharffének”-nek nevezet helynél sorolják fel azokat az eszközöket, amelyek a felvonó működtetéséhez szükségesek, így valószínűleg ez az az építmény, amelyet a felvonó köré/mellé építettek.

A kastély építményei között egy tornyot, egy valószínűleg jól kiépített kaput és a Maskó kapitánysága alatt épített kutat sorol fel az 1584-es leltár. A vár és kastély építménye mellett még Murány „oppidum”-ban található malmot és a városon kívül található méhészetet („apiarium”) sorol fel a leltár.

Érdekes, hogy kezdetben nem törekedtek arra, hogy mindenáron a vár területére szállítsák a természetben kapott adókat. Ennek márcsak a várbeli mostoha elhelyezési körülmények miatt sem volt értelme. Az 1584. évi leltár azonban már arra bizonyíték, hogy ezzel a gyakorlattal felhagytak. Ennek az lehetett az oka, hogy a fálvakban elhelyezett tartálékokat a török sokkal könnyebben megszerezhetette, sőt ezek a „éléstárak” talán még kiemelten vonzótták is a martalócokat egy-egy támadásra.

A kastély, a polonkai és a sumjáci palánk építményéről alig állnak rendelkezésre adatok. Nemcsak jellegüket építésük körülményeit nem ismerjük, hanem létrehozásuk pontos idejét sem. A palánkok építményeiről kapcsolatban a források nem engednek meg általánosítást, de nem tévedek nagyot, ha azt feltételezem, hogy ezek építményei nem tudtak jelentős támadásoknak ellenállni, amint azt a Murány alatti kastély elleni rendszeres és sikeres török támadások is mutatják. A forrásokban rendszerint kastélynak (castellum, Schloß) nevezett, kisebb erődítményben tartózkodó katonákról az első híreink a számadáskönyvből, 1552-ből származnak. A kastélyban található fegyverekről és felszerelésekről 1584-ben készült összeírásból csak annyit ismerhetünk meg, hogy egy torony és egy kút is volt a területén, utóbbit Maskó kapitánysága idején építették. A kastély fegyverrel is el volt látva: egy három részből álló orgona, tíz különféle szakálás, egy mozsár és 23 lándzsa volt ott található ekkor.

Az 1558-as várvizsgálat Murányra vonatkozó megállapításából Csorba Csaba azokat a részleteket emelte ki, amelyek jól illeszthetők abba az elképzelésbe, miszerint a közép-

korban épített hegyi várak a 16. századi ostrommódszereknek már nem voltak képesek ellenállni (mivel azokat gyakran olyan magaslatok mellé építették, amelyeken a támadók ágyúkat állíthattak a falak töretésére).⁸ Pontosan idézi, hogy a falakat néhány helyen magasztalni szükséges és a falak mellett található sziklát pedig le kell rombolni. Eltekint azonban attól a részlettől, amikor a várvizsgáló biztosok javaslataik végén sorrendet állítottak fel a szükséges építkezések között. Ők sürgetőbbnek tartották egy új magtár felépítését, mint a fegyvertár vagy a puskapor tárolására alkalmas épület építését. A biztosok szerint csak ezek után kerülhetett sor a közvetlen védelmet szolgáló falak magasztására és a szikla lebontására. Csorba az 1577. évi haditanácskozás anyagából is idéz, kihagyva a murányi várra vonatkozó részeket, amikor Murányra a következőket állapították meg: „itt nincs szükség semmi új intézkedésre vagy építkezésre”.⁹ Ezt követően egy 1780-as leírásból idézi Muránnyal kapcsolatban, hogy „... a szomszédos hegyhátról be lehet löni a várat, nehéz védeni azt. Ennek következtében már minden épület rommá vált benne, amit hamarosan az öreg várfal is követni fog.” Meg kell jegyeznünk azonban, hogy egy, a 18. század utolsó harmadából származó megállapítás, miszerint a várépületek már nem állnak, nem vonatkoztathatók a 16. század második felére, illetve a 17. század első éveire, amikor Murány hadászati szerepe miatt nagyobb figyelmet fordítottak a vár építményeinek állapotára. Murány 1549. évi elestének okát nem fekvésében kell keresni, sokkal inkább az egyenlőtlen feltételekben és a fegyelmezetlen védők magatartásában.

Úgy tűnik, hogy fekvése később, végvári funkciójának elvesztése után is fontos hadászati szerepre predesztinálta Murányt. Majd másfélévszázada múlva 1702-ben, amikor sok egykori végvár lebontására, felszámolására készítettek javaslatot, akkor Murány azok között a várak között szerepelt, amelyeket inkább erősíteni kellett, és nem lebontani.¹⁰

Összegzésként itt érdekesebbnek tartom inkább, hogy azokat az építkezéseket vegyük sorra, amelyekre a vár „üzemeltetése” miatt volt szükség. A malom, a felvonó, a sörfőző és a kút, tehát azok az építmények, melyek a vár katonáinak ellátása szempontjából létfontosságúak voltak, gyorsan elkészültek. Ha ezek elromlottak, vagy mint a sörfőzőt, szétrombolták, akkor azt gyorsan helyreállították. Nyilvánvaló volt, hogy ezek létfontosságúak az ellátás, ezzel a vár védelme szempontjából. A többi építmény munkálatai valószínűleg több pénzt, és biztosan több (robot)munkát igényeltek, mint ami a vár rendelkezésére állt. Megfigyelhető azonban hanyagság is a várak építményeinek kezelésénél. A kevés anyagi és munkaidő ráfordítással megoldható épületeket sem hozták helyre.

A korszakban modernnek számító építészeti átalakítások a várat teljesen elkerülték.¹¹ Az előterjesztésekben szó sem esett arról, hogy sarkbástyákat vagy egyéb, a hadügyi forradalom várépítészetére jellemző építési megoldást valósítsanak meg. Ennek csak az egyik oka, hogy a vár a modernnek számító tüzfegyverek segítségével akkori állapotában is hatékonyan tudott ellenállni egy ostromnak. Egy nagy átalakítást az sem tett lehetővé, hogy az hatalmas munkába és mérhetetlenül sok pénzbe került volna. Egy olyan várban nagy építkezést folytatni, amelybe lovas szekérrel nem lehetett behajtani, csak nagy költséggel lehetett volna.

*

8 Csorba Csaba szerint az ostromot Aldana vezette. CSORBA 1995. 128. 22. lábjegyzet.

9 GEÖCZE 1894. 671.

10 ORÓSS 2005. 267.

11 A hadügyi forradalom magyarországi építészeti hatásaira: DOMOKOS 2000. 20–29.

Mivel Murány nem valamely hadi-, közigazgatási központban vagy annak közelében helyezkedett el az illetékes vezetőknek még a kisebb jelentőségű gazdasági és hadi igazgatási ügyekben is más városokban működő szervekhez kellett utazniuk számadásaik elfogadása, a vár élelem- és hadi ellátása, valamint egyéb ügyekben is.

A nem bevásárlási célú hivatalos (költségtérítéses) utak esetében, két dolgot lehet felismerni. Az utak egy része a közigazgatási és hadi igazgatási központok felé irányult, leggyakrabban Pozsonyba és Bécsbe. Mindebben persze semmi váratlan nincs. Ugyanakkor azt meg kell említeni, hogy csak néhány alkalommal utaztak a felső-magyarországi igazgatási központok felé, de az alsó-magyarországi Besztercebánya és Körmöcbánya, ahol a murányi ügyekben is gyakran eljáró Alsó-Ausztriai Kamara alá rendelt két kamarai igazgatóság is működött, egyáltalán nem szerepel a költségtérítéses utak között. Ez utóbbi esetben azonban biztosak lehetünk, hogy ennek ellenére megfordultak mindkét helyen. Az utak másik része – részben a fentiekkel közös halmazt képező – az élelemellátás miatt látogatott felső-magyarországi helyekre vezettek, ezek leginkább Lőcse és Késmárk, ritkábban Eperjes, Kassa, Besztercebánya és Körmöcbánya voltak. Ugyanakkor Gömör megye nyugati határát csak a besztercebányai utazások miatt lépték át, illetve egy alkalommal Zólyomba mentek. Nem utaztak tehát az alsó-magyarországi Selmecbányára, Breznóbányára, Bakabányára, Körmöcbányára és Lipsésre. Déli irányba csak a vár uradalmában fekvő Jolsvára mentek, ahol a vár alkalmazottai több ízben is vásároltak. Jolsva volt ugyanakkor az egyetlen olyan város, amely miatt a várbeli beszerzők a török közelébe merészkedtek. Feltűnő még a szintén gömöri Rozsnyó valamint a már kishonti, de még közelebb fekvő Rimaszombat mellőzése. Mindkét város fontos piacokat tartott, előbbi saját vasbányákkal rendelkezett és jelentős feldolgozóiparral bírt, utóbbi a hódoltság irányába folytatott egyik fontos kereskedelmi központnak számított. Ebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a török közelsége alapvetően meghatározta a vár élelembeszerzési körzetét, a vár beszerzői, szemben a magyar kereskedőkkel, nem merészkedtek a hódoltság területére. Vásárlási szokásaikról megállapítható, hogy leginkább a két legközelebbi nagyvárosban, Lőcsén és Késmárkon vásároltak, egy alkalommal csak annyi marhát, amennyi 3-4 hónapra volt elegendő. A vásárlási helyekre jellemző, hogy légvonalban mérve 25 (Csetnek, Jolsva, Mokraluka), 55 (Késmárk, Lőcse), illetve 90 km-en belül (Kassa) helyezkedtek el. Tokajban a marhabeszerzési piacok átlag távolsága 35-40 km, illetve 80 km volt (szintén légvonalban).¹²

Mind Maskó Menyhért, mind Herberstein évente legalább 1-2 hónapot a vártól távol, legtöbbször ausztriai birtokaikon töltöttek. A helyzet azt eredményezte, hogy Murálynak szinte állandó „ágense” tartózkodott Pozsonyban, Bécsben vagy Alsó-Ausztriában. Ennek bizonyosan előnyei is származtak: az információszerzés, a vár érdekeinek képviselése bizonyonnan könnyebben ment Pozsonyban és Bécsben, mint Murányban. A számadásait bemutató számvevő végig tájékozódni tudott a fontosabb eseményekről, közelebről megismerhette a murányi ügyekben is döntő kamarai és haditanácsi tisztviselőket, és ha ügyes volt, döntéseiket befolyásolni is tudta. Összességében a legmeghökentőbb a vár számvevőjének és prefektusának gyakran fél évnél is hosszabb távolléte. Ez nemcsak azt eredményezte, hogy az útiköltségek igencsak tetemesek voltak, hanem azt is, hogy egyszerre a számvevő és a prefektus, a vár két legjelentősebb tisztviselője is a váron kívül tartózkodott.

*

A murányi uradalom a vasbányászat legfontosabb magyarországi központja volt. A 16. század második fele vasbevételeinek adatai viszonylag folyamatos és egyáltalán nem jelentéktelen vasbányászatról tanúskodnak. A vasbányászat/feldolgozás tekintetében kutatásaim egyik legjelentősebb sikere, hogy a murányi uradalom adózási elszámolásaiából sikerült a vasfeldolgozásra vonatkozólag új forrásokat találnom. Ilyen források hiányára már Heckenast Gusztáv is felhívta a figyelmet: „A sokoldalú vizsgálatnak a források nem kedveznek. Főleg a termelési időt nehéz tanulmányozni a 18. sz. előtt”.¹³ Hasonlóan vélekedtek tanulmányukban Gulyás József és Rempert Zoltán is, akik szerint a 16. századi hazai vastermelést „még közelítőleg sem lehet felbecsülni”, elsősorban azért, mert a hámorok korabeli kihasználása időről-időre változott, egyes vasgyártó kemencék éveken át üzemben kívül álltak. A vasművek időszakos működésére vonatkozó adatok tehát elsősorban azért fontosak a magyarországi vasbányászat kutatóinak, hogy a vastermelés mennyiségére következtetni lehessen. A vár számadásaiból kiderül, hogy az adóként szedett vasból sokszor igencsak jelentős mennyiséget fordítottak a vár szükségleteire. A murányi uradalom vashámorosai rendszeresen kereskedtek a törökkel. A vashámorosok saját maguk értékesítették a hámoraikban előállított vasat és azt a Magyar Kamara engedélyével szállították Erdélybe.

*

Murány irányítóinak a védelmi és az ehhez köthető ellátási feladatokon túl gondoskodniuk kellett a várban folytatott polgári és büntető ítélkezéssel is. A feudális jogfelfogás szerint ugyanis az udvarbíró a távollévő földesúr (jelen esetben a király) teljes jogú meghatalmazottja és képviselője volt. Saját kezdeményezésére úriszéket hívhatott össze, valamint elfogathatta, letartózhatta az engedetlen jobbágyokat. Ha valaki személyét sértette, úgy büntették, mintha földesurát sértette volna. Az 1549-től 1551-ig, 1554-től 1556-ig, az 1559-es ciklusban, 1562–1564-ig, valamint 1571-ben, tehát összesen kb. 11 évben, egyáltalán nem származott jövedelme a várnak bírságpénzből. Mivel az valószínűtlen, hogy az eléjük vitt ügyekben nem ítélték pénzbüntetést, megállapítható, hogy a 23 évre terjedő időszak majdnem felében az udvarbírók, illetve 1559-től Maskó Menyhért prefektus egyáltalán nem végzett pénzbüntetéssel járó ítélkezést. Azokban az években, amikor bevétel származott az ítélkezésből, akkor sem volt jelentős ez az összeg. A Murányban folytatott „büntető” ítélkezés 23 évre terjedő időszakában tehát a kapitány (udvarbíró) és a prefektus legkevesebb kb. 22 embert végeztetett ki. A számadáskönyvben nincs bejegyzés az 1551. november 6-tól 1557-ig, 1560–1562 júniusáig, 1563 júniusától 1565 júniusáig, az 1566 júniusától 1567 decemberéig, 1569–1570-ig és 1571–1572-ig a tartó ciklusoknál hóhér alkalmazására, illetve kivégzésre. Ebben a több mint 15 évben tehát nem voltak kivégzések. A szükségzavú bejegyzések nem sokat árulnak el a kivégzettek tet-teiről. Arra, hogy elsősorban a környék közbiztonságának megteremtése volt a cél, a rablók kivégzéséből következtethetünk. Különösen igaz ez a vár királyi kézre kerülése utáni első időszakra, amely két, két és fél év alatt a kivégzések majd’ fele történt (kb. tíz eset). Ebben semmi meglepő nincs, ugyanis Basó Mátyás uralma ellen tett panaszok egyik fő oka volt, hogy nemcsak ő és katonái raboltak rendszeresen, hanem a bizonytalan helyzet miatt a jobbágyok is erre vetemedtek. A vár feletti uralom megváltozása után aztán a környék lakói feljelentésekkel segíthették a várban székelő igazságszolgáltatást, ami azt

eredményezte, hogy az első években kiemelkedően sok embert végeztek ki. Olyan esetről nincs tudomásunk, hogy a hóhér szolgálatait martalócok és törökök ellen vették volna igénybe, de nem elképzelhetetlen, hogy a rablóként megnevezett személyek valójában a környéken portyázó martalócok, törökök közül is kerültek ki. Az ítélet-végrehajtások kapcsán érdekes, hogy mindig a lőcsei hóhér hajtotta végre a murányi ítéleteket. A környék közbiztonsága a tizenöt éves háború idején romlott meg ismét. Mátyás főherceg ekkor azt vetette Rottal szemére, hogy nem képes az uradalom biztonságát szavatolni. Az uradalom területén azt a négy rablót és gyilkost, és azt a tizenöt rablót, akik Dluhalukán laktak és akik fényes nappal az utak és az uradalom lakosainak biztonságát veszélyeztették, nem fogta és ítélte el. Az ítélkezés kapcsán megállapítható, hogy a murányi uradalomban a polgári ítélkezés igencsak korlátozott mértékű volt, a bírságösszegekből az uradalomnak csekély jövedelme származott. Ennek elsősorban az lehetett az oka, hogy úriszéki ítélkezés nem, vagy alig működött Murányban. Amennyiben az udvarbírák úriszéki ügyekben eljárak esetlegesen, vagy a falvak lakosainak kérésére, vagy a törököknek hódolt falu megbüntetésére tették. Mint ahogy más udvarbírói utasításokból tudjuk, a kamarák előírták, hogy az udvarbíró nem avatkozzon be a falvak szintjén folytatott ítélkezésbe. Nem jellemző tehát az, hogy a jövedelmek növelése érdekében az uradalmak vezetői hivatlanul is beavatkoztak. A Murányban folytatott büntetőbíráskodási gyakorlat azt mutatja, hogy az udvarbírák számára nem volt fontos szempont a „munkaerő kímélése”, mert igencsak gyakran küldtek a lőcsei hóhérért, ha valakit olyan bűnben találtak vétkesnek, amelyért a halálbüntetést tartották a megfelelő ítéletnek.

A polgári személyek feletti joghatóság és jogszolgáltatás mellett eltérő rendszerű volt a katonasággal kapcsolatos ítélkezés. A mezei seregben szolgáló katonák közötti ítélkezést az úgynevezett „Arikelbrief”-ekben szabályozták, amelyeket egy-egy hadjárat idejére bocsátottak ki. Az Artikelbrief teljes körűen szabályozta a katonák egymás közötti, valamint feljebbvalóikkal szembeni viszonyát, a bíráskodási részleteket: a harcok idejére és a békés időkre vonatkozó kötelességeket, jogokat és szokásokat is. A végvárakban szolgáló katonáknak azonban nem a hadjáratok rövid idejére kellett szabályokat alkotni, ezért a részükre kiadottak részben megfeleltek, de részben el is tértek a mezei seregek részére kiadott Artikelbriefektől. Ilyen Artikelbrief került kibocsátásra Murányban is 1557 áprilisában (tehát az új kapitány, Maskó Menyhért hivatalba lépésének időpontjában). Sajnos ennek tartalmára csak az 1584-ben Julius Herbersteinnek kiadott kapitányi utasításból vannak részleges ismereteink. A várban folytatott katonai ítélkezésre azonban olyan kevés forrásunk van, hogy nem tehetünk különösebb általánosítást.

*

A Murányt tárgyaló komplex vizsgálat azt is lehetővé tette, hogy néhány érdekesebb társadalomtörténeti megállapítást is tegyünk. A három murányi kapitány mindegyike már kinevezése előtt bizonyosságot tett feltétlen Habsburg-hűségéről, katonai képességéről. Feltűnő, hogy mindhárom murányi kapitányságuk alatt, vagy azt követően jelentős alsó-ausztriai birtokokat szerettek. Ennek anyagi hátterét tehát részben a murányi kapitányi időszakban kellett előteremteniük. Tették ezt úgy, hogy zsoldjukat nem, vagy alig fizette az uralkodó, sőt sokszor még ők hitelezték a katonák zsoldját is. Ez azt a feltételezést engedi meg miszerint a kapitányi–prefektusi poszt olyan jelentős jövedelmekkel járt, amely a birtokszerzést lehetővé tette. Ugyanakkor egyik utasításukban vagy hivatalos iratban sem maradt nyoma annak, hogy *hivatalosan* rendelkeztek vol-

na valamilyen jelentős haszonvétellel (a bírságpénzek elenyésző jövedelmet jelenthettek csak). Sőt a ránk maradt források között csak olyannal találkozhatunk, amelyek éppen ettől tiltották el őket. Valószínűleg a tiltások ellenére mind a kereskedelemben, mind valamely mezőgazdasági tevékenységben is részt vettek, amely Dominics esetében olyan jelentős eredménnyel járt, hogy unokaöccsére a végrendeletében 10 ezer rajnai forintot hagyott. A hálatlan utókor azt a feltételezést is megteheti, hogy a vár és az uradalom készpénz- vagy természetbeni jövedelmeiből a maguk hasznát is gyarapították. Gondolok itt például arra, hogy a vár számadáskönyve szerint a nyersvas eladásából mindvégig mázsánként 1 mFt jövedelem származott, holott annak már a vár királyi kézre kerülése előtti időszakban legalább 1,35-1,40 mFt körüli ára volt. Valószínűleg azonban a vas kereskedelmében is részt vettek. Az bizonyos, hogy szemet hunytak az uradalom és a környék hámosainak a hódoltsággal és Erdéllyel történő kereskedése felett, talán éppen azért, mert maguk is részt vettek ebben. A közvetlen anyagi haszon túl a három kapitány ki tudta használni helyzetét arra, hogy családjuk fiatalabb férfitagjai, közeli rokonaik részére állást szerezzenek. Valószínűleg Dominicsnak is szerepe volt anyai unokatestvére, Gregoróczy Vince katonai pályafutásának elindításában, Maskó Zsigmond is támaszkodhatott apja segítségére, hogy Nagykálón tisztként szolgálhasson. A hadnagy karról megállapítható, hogy mindegyikük német származású-kötődésű volt. Volt, aki rokoni kapcsolatának köszönhetően került posztjára, de olyan is, aki a katonai ranglétrán való előrehaladás eredményeként lett a vár második embere. A poszt birtokosai rendkívül fontos szerepet láttak el, ugyanis nagyon gyakran kellett a távollevő kapitányokat helyettesíteniük. A katonai ranglétra következő fokain a zászlósok, őrmesterek és tizedesek voltak, akikről azonban sajnos sokkal kevesebb tudható. A vár összes tisztjéről általánosságban megjegyezhető, hogy leginkább azért tudhatunk róluk, mert részt vettek a gömői tized adminisztrálásában, egyesek közülük pedig a tizedszedésben is. Azok, akik közülük legalább (alá)írni képesek voltak, sokszor hitelesítettek különféle nyugtákat és tizedjegyzékeket. Ezzel a tevékenységgel jól ki tudták egészíteni zsoldjukat. Bár nem sorolhatóak a tisztek közé a várban szolgáló német származású tüzerek, ágyúöntő, fegyvermesterek és hadszertárnokok, de fontos szerepük miatt itt kell említenem őket. Bartholomeas Prayzinger volt az első ágyúöntő a várban. Mellette dolgozott Mathias Beer hadszertárnok, aki murányi szolgálata előtt Bécs török ostrománál, Bécsújhehlyénél, Erdélyben és más helyeken szolgált. Miközben azonban ezeket a szolgálatokat tette, teljesen elvesztette vagyonát, így valószínűleg nem maradt számára más, mint hogy állandó murányi szolgálatban maradjon. Szintén az első tüzerek közé tartozott Georg Ranoldt tüzér, fegyvermester, Kristóf tüzér (1554) és Hans Volradt, a Bambergből származó bognár, majd fegyverműves (1552–1568). Közülük csak utóbbiról tudhatunk közelebbit. Kezdetben mint segéd és bognár szolgált. 1555-ben ugyan hazautazott, sőt a várbeli szolgálatát is ideiglenesen beszüntette, de később visszatért és 1568-tól Mathias Beer örökébe lépett, bognárnként és hadszertárnokként. Valószínűleg őt Benedikt Jäger hadszertárnok (1580–1590) követte. Utolsó hadszertárnokunk Thomas Päckh (1603–1607) volt, aki már a vár zálogbaadásának időszakában szolgált Murányban. Érdekes utat járt be Mathias Mitterspacher, aki egyszerű zsoldosként kezdte pályafutását valamikor az 1570-es évek vége felé, de 1600-ban a putnoki kerület tizedelésekor már katonaként és fegyvermesterként hitelesít („kriegsdienstman und Püchsenmaister alhie auf Muran”), majd csak fegyvermesterként említik. A vár alatti kastély kapitányai/vajdái közül elsőként a legtovább szolgáló (1551–1569) Horváth Mátyást kell említeni. Murányban kimutatható két évtizedes jelenléte alatt ugyan egyetlenegyszer sem nevezik vajdának, de azok a feladatok, melyeket

ellátott, leginkább a később általánossá vált vajdai tisztséghez köthetők. Az 1565-ben a vár katonáiról és gazdasági személyzetéről készült jegyzék szerint magyar volt. Mivel 1551-ben is Murányban szolgált, valószínűsíti, hogy Dominics Gáspár familiárisai közül került ki. A fennmaradt tizedjegyzékek szerint minden évben végzett tizedszedést, ami végül végzetét okozta, mert 1569-ben a törökök elfogták és kivégezték. Utóda valószínűleg Nagy Mihály vajda volt, akiről azonban csak 1571-től van adatunk, amikor magát alkapitányként, majd 1572-ben hadnagyként tüntette fel. Utódairól – Lakay Péter (a gyalogosok prefektusa), Tornay Mátyás (vajda), Nagy Máté (hadnagy), Kalauz János (kapitány) – nem lehet sokat tudni. A kastély parancsnokairól annyit érdemes megjegyezni, hogy mindannyian magyarok voltak. Csak egyetlen személyt ismerünk azok közül, akik a polonkai és a sumjáci tarisznákban szolgáltak: Hans Haufensteinert, aki kezdetben a vár egyik zsoldosa volt. Később vajdaként irányította a polonkai palánkban szolgálókat. A vár katonai tisztviselői után szót kell ejtenem a vár lelkészeiről is, akiket a várakban – és így Murányban is – a katonai személyzet között soroltak fel. Közülük ötöt ismerünk. Először csak egy káplán tűnik fel, akinek a Magyar Kamara 1559. március 11-én 10 forintot fizet Miksa parancsára. Neve: Gregorius Novicomienis. Az első lelkész, Ambrosius Kröll a Szepességből érkezett, több mint tizenöt évvel a vár Habsburg kézre kerülése után, és a fizetési rangsor szerint a vár ötödik legrangosabb személye volt. Utóda, Cyprianus Fried tevékenysége jóval túlmutat azon, ami egy végvárban szolgáló egyházi személynek általában tulajdonítható. Maskó kinevezte az eddig esperesként szolgáló „Ciprián Fried”-et szuperintendensé. Ezt követően a várórség lelki gondozása mellett a környék protestánsai felett is rendelkezett, mint a murányi egyházmegye (talán Gömör megye?) vezetője. Két „consenior” is segítette őt, akik a kishonti és a csetneki egyházmegyében tevékenykedtek. Kinevezése önmagában még nem jelentett volna különösebb változást a környék vallási életében. Megalkotott ugyanakkor egy hitvallást is, amely jelentős szerepet játszott abban, hogy ezt követően a környék falvai a protestáns vallást követték.¹⁴ Ennek pontos keletkezési ideje nem ismert, de az biztos, hogy hivatalba lépése (1566 júniusa után), és még Maskó Menyhért szolgálati idejében történt. Mivel Fried nevével 1578-ban találkozunk utoljára, feltételezhetjük, hogy a Murányvölgyi testvérek hitvallása ez előtt született. Utóda, Reinhard Márton wittenbergi tanulmányai után, selmecebányai és zólyomi szolgálatát követően került a murányi szuperintendensé élére. Murányból 1594-ben Bélabányára ment lelkésznek, majd 1595-ben Selmecebányára másodpápnak. 1602-től haláláig Hodrusbányán lelkészkedett. 1594-től Rimanovi János volt a murányi lelkész, aki a Fried-féle hitvallást lutheri irányzatba dolgozta át, és melyet aztán Herberstein is megerősített.

A vár gazdasági tisztviselői közül nemcsak azért kell elsőként említeni Feigel Pétert, mert ő volt a vár első udvarbírája, hanem azért is, mert talán ő volt a legnagyobb hatással a murányi gazdasági szervezet kialakítására. Őt – valószínűleg még csak ideiglenes jelleggel – Niklas Salm gróf királyi főhadparancsnok nevezte ki. Kezdetben nemcsak udvarbírói, hanem élésmesteri feladatokat is ellátott. A vár számadáskönyvének első elszámolási ciklusa (1549. augusztus 15-től) az ő nevében készült, amiből az is következik, hogy a vár gazdálkodásáért már a legkorábbi időszaktól fogva ő felelt, annak ellenére, hogy csak 1550. április 15-én kapta meg udvarbírói utasítását. Az uralkodó valószínűleg azzal a szándékkal nevezte ki Feigelt, hogy az ország legjelentősebb vaslelőhelyeivel rendelkező uradalom gazdasági vezetőjeként szervezze újjá a bányászatot. Bányászszakemberként

14 OSZK Kézirattár Quart. Lat. 1169 fol. 92. Közli: GALLO 2001. 198–201.

volt ismert, elképzelhető, hogy Stájerországból származott, de lehetett annak a Johannes Feygelnek a rokona is, aki 1550 táján mint löcsei polgár bukkant fel. 1551. november 5-ig állt Murány igazgatásának élén. Az udvarbíró írnokairól, a vár prokurátorairól, akik még a prefektusi rendszer előtt működtek, csak valószínűsíthetjük, hogy magyarok voltak. Velük szemben az udvarosok és официálisok, akik a majorságot irányították és az uradalom haszonvételeit adminisztrálták, bizonyosan a környékbeli szlávok közül kerültek ki. Emericus Dluhaluka legalább három és fél évtizedig, utóda, Brezovszky János legalább 13 évig szolgált. Paul Muransky udvarosról azonban csak egy évből van adatunk.

A Habsburg központi szervek és tanácsadóik sokkal inkább megbíztak a német származású katonákban, mint magyar társaikban. A német és osztrák szakirodalom sokat foglalkozott a 16. században meglehetősen jelentőssé növekedett német származású katonatömeg társadalmi háttérével, keletkezésével. A kivándorlás gazdasági háttérét annyiban lehetne összegezni, hogy a mezőgazdasági termékek, illetve az iparcikkek árarányának az előbbi javára történő megváltozásával kedvezően alakultak az árviszonyok a mezőgazdasági árutermelő agrárnépesség földdel rendelkező része számára. Ugyanakkor a mezőgazdaság nem volt képes alkalmazni a jelentősen növekvő földnélküli népességet. Németország lakosság száma ugyanis a század közepére elérte a két évszázaddal korábbi szintet, de Svájcban is jelentős túlnépesedés következett be. A század folyamán a növekedés Németországban 80, Ausztriában 20 százalék volt. A népesség növekedésével párhuzamosan az élelmiszerárak is emelkedtek, így sokuk számára egyre inkább megfizethetetlenek voltak, ezért lakóhelyük elhagyására kényszerültek. Először a környezetük városai felé vették az irányt, majd kisebb részük kényszerűségeből vagy pusztán kalandvágyból külföldi megélhetést keresett. Ez a megélhetés pedig legtöbbször nem lehetett más, minthogy zsoldos katonának, korabeli kifejezéssel Landsknechtnek álljanak.

Az ismert származási helyről érkező murányi katonák az osztrák örökös tartományokból (Stájerország, Krajna), a Cseh–morva királyságból és a Német–római Birodalomból (Rajna-vidék, Pfalz tartomány, Bajor- és Poroszország) érkeztek. Nem emelhető ki egyetlen olyan ország vagy tartomány, ahonnan jellemzően többen érkeztek volna. Nem jöttek Svájcból, ahonnan egyébként olyan sok katona került idegen országokba, de a közeli Szilézia sem jelenik meg a murányi katonák kibocsátási helyeként. Egy katona érkezett a Magyar Királyság területéről, ő a murányi uradalomban található mezőváros, Jolsva szülötte volt. Még egy alacsony rangú személy esetében ismert a származási hely: a vár bognára, Hans Volradt Bambergből származott. A murányi katonák tehát meglehetősen sokszínű társaságot alkothattak, kezdetben talán még az is gondot okozhatott, hogy egymást megértsek. A magyar végvárakba a Német–római Birodalom és az osztrák örökös tartományok területéről érkeztek ezek a zsoldosok. Mi az oka annak, hogy ilyen messzi vidékekről érkező katonák éppen Murányban találhatnak maguknak szolgálati helyet? Erre a választ a toborzásukban találhatjuk meg. Ez ugyanis nem Murányban, hanem Bécsben vagy valamely Bécs közeli, alsó-ausztriai helységben történt. A legkülönbözőbb helyekről származó katonák itt gyűltek össze, hogy valamely zsoldosereg szolgálatába álljanak. A véletlen vetette őket Murányba, ahol azonban sokuk hosszú éveket, évtizedeket is szolgáltak.

A murányi német őrség mindennapjaira, életmódjára, az egyéni életpályákra néhány, a katonák által írt kérvény, illetve egyikük–másikuk esetében, további közvetlen és közvetett források világítottak rá. Néhány murányi zsoldos jelenlétét tehát évtizedeken keresztül ki lehet mutatni. Egyesek közülük tudtak írni, ezért részt vettek a tizedadminisztrációban, katonai karriert futottak be, családot alapítottak és letelepedtek. Őregségükre a velük szemben felhalmozott zsoldadóságok fejében kiváltságot kaptak sör- és borkimé-

résre, illetve telkük adómentességére. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy Magyarország iránti hűségéről esetükben szó sincs. Magukról, mint német nemzethez tartozó katonákról beszélnek, kérvényeikben esetleg az uralkodó és az osztrák ház iránti elkötelezettséget hangsúlyozták.

A Murányban szolgáló protestáns egyházi személyek – Maskó és Herberstein kapitányok támogatásával – jelentős szerepet játszottak abban, hogy a területen az evangélikus hit teret hódítson. A murányvidéki protestáns egyházkerület Maskó Menyhért ösztönzésére jött létre, amikor a vár lelkészévé, később szuperintendensé nevezte ki Ciprián Friedet, aki a várórség lelki gondozása mellett a környék protestánsai felett is rendelkezett hatáskörrel. Utóda Reinhard Márton, 1594-től pedig Rimanovi János volt. Utóbbi a Fried féle hitvallást lutheri irányzatba dolgozta át, melyet aztán Julius Herberstein prefektus is megerősített.

*

A komplex vizsgálat eredményeit röviden összefoglalva a következő megállapítást tehetem. A vár birtokviszonyainak a szakirodalomban eddig meglehetősen zavaros képét, a hegyi végvárak hadászati értékéről kialakított képet sikerült pontosítani. Egy alkalmas hegycsúcson elhelyezkedő vár nemcsak a középkori ostromoknak, hanem egy, a 16. század modern tűzfegyvereivel a legmodernebb harcászati ismeretek birtokában lévő ostromló seregnek is képes volt hatékonyan ellenállni. Mindezt úgy, hogy rajta még később sem kellett költséges építészeti átalakításokat végrehajtani. Talán legfontosabb eredmény, hogy a vár élelemmel és hadszerrel történő ellátásának kérdését részletekbe menően sikerült tisztázni. A kutatás tanulsága, hogy az a cél, hogy minden lehetséges forrást feltárjak, meglehetősen hosszadalmassá tette a munkát. Utólag is úgy vélem ugyanakkor, hogy a korszak forrásadottsága indokolta ezt a megközelítést. A források szisztematikus összegyűjtése ugyanis sok olyan részeredményt is hozott, amelyek előzetes kutatási célként való megfogalmazása eddig nem voltak tárgyai egy végvárral foglalkozó munkának. Az új eredmények közül kiemelkedőnek tartom a vasbányászat és vasfeldolgozás–kereskedelem–hadszertár–ágyúöntés témaköreinek együttes vizsgálatát; a várban folytatott „polgári” és „büntető” ítélkezés gyakorlatának, a várban szolgáló katonai és polgári tisztviselők életpályájának és az „egyszerű” zsoldosok hétköznapijainak feltárását. A végvár-szereptől eddig teljesen külön vizsgált, ugyanakkor Murány esetében el nem választható terület a vasbányászat. E tekintetben nem lehet eléggé sokszor hangsúlyozni, hogy a török terjeszkedés a környék vasbányászatának mennyiségét nem vetette vissza jelentősen, mondhatni nem volt visszahúzó ereje, sőt a törökök megjelenése (forrásokkal eléggé nem bizonyítható módon) azt jelentette, hogy a vastermelés mindvégig biztos felvevőpiaccal rendelkezett. A tisztviselők és a zsoldosok egyéni sorsát végigkísérve szembeötlő volt számomra az a magatartás, hogy legtöbbjük hosszú évekig, évtizedekig is a várban szolgált. Tették ezt annak ellenére, hogy akár több forrás is elégedetlenségükről tanúsodik. Ennek okát egyértelműen abban látom, hogy vonzó lehetőséget volt számukra Murányban szolgálni. Sajnos éppen ez a terület az, melyet a források csak közvetve világítanak meg. Ugyanakkor a három murányi kapitány, Sorger számvevő, az évtizedekig mézárósként dolgozó Leonard Ziplinger, vagy az egyszerű zsoldosból vajdává emelkedő Hans Haufensteiner életpályájája egyértelművé teszi, hogy Murányban szolgálatot teljesíteni azt jelentette, hogy lehetőség nyílt jelentős társadalmi/vagyoni emelkedésre vagy egyszerűen a biztos megélhetésre.

Úgy vélem, hogy érdemes túllépni azon, hogy egy végvárat pusztán helytörténeti megközelítéssel vizsgáljunk. Egy, a jövőben megszülető újabb végvármonográfia elkészítésénél is nagy haszonnal kecsegtetne, ha hasonló módszerrel minél több végvár történetét feldolgoznánk. Nem kellene Muránytól „messze menni”. Mind a bányavidék várai, mind Szendrő és az egykori Bebek-várak története feldolgozásra várnak. Ezek esetében viszonylag jó forrásadottsággal is rendelkezünk. A 16. század esetében a kutatást ma már az is hatékonyan segíti, hogy a legfontosabb forrásanyagokat tekintve rendkívül jó segédletek állnak rendelkezésre.

IRODALOM¹⁵

- ACSÁDY IGNÁCZ: Széchy Mária, 1610–1679. Budapest, 1885.
- Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]. Közre-
adja: SZAKÁLY FERENC. Fordította Scholz László. Európa Könyv-
kiadó. Budapest, 1986.
- BUZA JÁNOS: Tilos a vas a töröknek! Gömör megyei vas a Duna-
Tisza közén. In: Tanulmánykötet Heckenast Gusztáv emlékére.
[A Miskolcon, 2000. március 24–25. napján megtartott emlék-
konferencia előadásai.] Miskolc, 2001. 47–66.
- CSORBA CSABA: Vár és környezete a leírások és ábrázolások tükré-
ben. In: Végvár és környezet. (*Studia Agriensia*, 15.) Eger, 1995.
103–136. CSORBA 1995
- DOMOKOS GYÖRGY: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester
Magyarországon. Budapest, 2000. DOMOKOS 2000
- DOMOKOS GYÖRGY: Inventáriumok a királyi Magyarországon és az
Erdélyi Fejedelemségben a 16–17. században: váraink fegyver-
zete és hadfelszerelése. PhD-disszertáció. Budapest, 2003.
- DROPPA JÓZSEF: Murány várának története. Poharella, 1905.
- FAZEKAS ISTVÁN: Az osztrák állami levéltár nyomtatásban megjelent
segédletei. *Levéltári Közlemények*, 69. (1998) 1-2. 195–219.
- GALLO, JAN: Muráň. Prešov, 2001. GALLO 2001
- GEŐCZE ISTVÁN: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. *Hadtörténelmi
Közlemények*, 7. (1894) 502–537., 647–673. GEŐCZE 1894
- HECKENAST GUSZTÁV: A murányvölgyi vashámoros céh szabályzatai.
(1585–1713–1755). *Történelmi Szemle*, 1958. 431–447.
- HECKENAST GUSZTÁV: A magyarországi vaskohászat története a feu-
dalizmus korában. Budapest, 1991. HECKENAST 1991
- HORVÁTH RICHÁRD: A Felső Rézsek Kapitánysága a Mátyás-korban.
Századok, 2003/4. 929–954. HORVÁTH 2003
- ILA BÁLINT: Gömör megye. I–IV. [1976., 1944., 1946., 1968.] A me-
gye története 1773-ig. Budapest, 1944–1976. ILA, Gömör
- KELENIK JÓZSEF: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forra-
dalom kibontakozásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1991/3.
80–121., 1991/4. 3–51.
- KENYERES ISTVÁN: A várbirtokok szerepe a 16. századi magyaror-
szági végvárrendszer ellátásában. Katonai elképzelések az eg-
ri és a szatmári vár fenntartására. In: Végvár és ellátás. (*Studia
Agriensia*, 22.) Eger, 2001. 131–181.
- KENYERES ISTVÁN: 16. századi uradalmi utasítások. Utasítások a ka-
marai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére.
Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Kenyeres István.
I–II. köt. Budapest, 2002. (Fons Könyvek 2.)

15 A szövegben külön nem hivatkozott szakirodalomnál elhagytuk a hivatkozási formát.

- KENYERES ISTVÁN: A Szapolyai család és Trencsén. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. *Studia Miskolciensia*, 5. Miskolc, 2004. 135–145. KENYERES 2004
- KOLLMAN ÖRS LÁSZLÓ: Az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődése. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő–Lengyel Tünde. Budapest, 2005. 77–79.
- KOPČAN, VOJTECH: Die osmanische Expansion und die Slowakei. (Ergebnisse und Perspektiven). *Asian and African Studies*, 16. (1980) 35–52.
- KOPČAN, VOJTECH: Die osmanische Provinz Nové Zámky. (Eyaleti Uyvár.) *Asian and African Studies*, 21. (1985) 147–164.
- KORPÁS ZOLTÁN: Egy zsoldosvezér levelei a 16. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Megjegyzések Bernardo de Aldana emlékiratához (1548–1552). *Fons*, 6. (1999/1-2) 3–129.
- KUBINYI ANDRÁS: Vas, város, vaskereskedelem a középkori Magyarországon. In: Tanulmánykötet Heckenast Gusztáv emlékére. [A Miskolcon, 2000. március 24–25. napján megtartott emlékkonferencia előadásai.] Miskolc, 2001. 5–16.
- KÖHBACH, MARKUS: Die Eroberung von Fülek durch die Osmanen 1554. Eine historische-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa. Wien–Köln–Weimar, 1994.
- N. KISS ISTVÁN: Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a 16–17. századi Magyarországon. *Agrártörténeti Szemle*, 15. (1973) 92–114. N. KISS 1973
- NAGY ISTVÁN–F. KISS ERZSÉBET: A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. Budapest, 1995.
- OROSS ANDRÁS: Rendeleték és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolására. (1699–1702). *Fons*, 12. (2005/2) 257–294. OROSS 2005
- PÁLFFY GÉZA: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. In: Végvár és környezet. (*Studia Agriensia*, 15.) Eger, 1995. 183–221.
- PÁLFFY GÉZA: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle*, 1996/2–3. 163–217.
- PÁLFFY GÉZA: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1995/1. 114–185.
- PÁLFFY GÉZA: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a 16–17. században. Győr, 1995.
- PERJÉS GÉZA: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715). Budapest, 1963.

- R. VÁRKONYI ÁGNES: A várak élelmészéről a 16–17. században. In: Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára. Budapest, 2002. 35–53.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: A rejtőzködő Murányi Vénusz. H. n. 1987.
- RAUSCHER, PETER: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). VIÖG Bd. 41. Wien–München, 2004.
- SARUSI KISS BÉLA: Vasgyártás és vasgazdálkodás Murányban a 16. században. *Fons* 4. (1997) 1. 79–98.
- SARUSI KISS BÉLA: A murányi vár élelemellátása a 16. század második felében. In: Végvár és ellátás. (*Studia Agriensia*, 22.) Eger, 2001. 237–276. SARUSI 2001
- SARUSI KISS BÉLA: Élőmesteri és tizedutasítás a 16. század második feléből. *Fons*, 9. (2002/1-3) 203–226.
- SARUSI KISS BÉLA: Murányi katonai utasítások a 16. századból. *Fons*, 11. (2004/1) 547–571. SARUSI 2004
- SARUSI KISS BÉLA: Egy hegyvidéki végvár katonai infrastruktúrája. Murány katonasága, építményei és fegyverzete. (*Studia Agriensia*, 24.) Eger, 2006. 117–172.
- SZÁNTÓ IMRE: Ali budai pasa hadjárata 1552 nyarán. *Történelmi Szemle*, 1977/1. 31–52.
- SZÁNTÓ IMRE: A végvári rendszer és fénykora Magyarországon, 1541–1593. Budapest, 1980. SZÁNTÓ 1980
- SZEGŐ PÁL: Végváraink szervezete és fénykora a török betelepедésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541–1593). Budapest, 1911.
- SZÚCS JENŐ: A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813. Budapest, 1990.
- ŤOMÁSİK, SÁMUEL: Das Murányer Schloss. Pest, 1882. Magyarul: Tomásik, Sámuel: A murányi vár. Németből szabadon átdolgozta: Traum Péter. Szlovák fordítása: Bedrich Heckel: Pamitihodnosti Muránskeho zámku. In: Baron Trenck, vodca pandurov. Bratislava, 1974.
- TÓTH PÉTER: Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1571–1579. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek. Miskolc, 1996.